<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

અમદાવાદ મધ્યે ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલતમાં

આર/ફોજદારી અપીલ નં. ૧૯૮૬/૨૦૦૬

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર અર્થેઃ

માનનીય ન્યાયમુર્તિશ્રી એ. અનંત એસ. દવે

અને

માનનીય ન્યાયમુર્તિશ્રી આર. પી. ઢોલરીયા

==

૧	શું લોકલ અખબારના રિપોર્ટર્સને ચુકાદો જોવા માટે મંજૂરી આપી શકાય?	
૨	રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવો કે નહીં?	
૩	શું માનનીય ન્યાયમૂર્તિ ચુકાદાની આખરી નકલ જોવા માંગે છે?	
૪	શું આ કેસમાં ભારતીય બંધારણ અથવા તે હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશના અર્થઘટન અંગે કાયદાનો કોઈ નોંધપાત્ર પ્રશ્ન સામેલ છે?	

==

ગુજરાત રાજ્ય

વિરુદ્ધ

જીતેશભાઈ બાબુભાઈ સોલંકી

==

ઉપસ્થિતી:

અરજદાર (ઓ) નંબર ૧ તરફે એચસીએલએસ સમિતિ (૪૯૯૮)

અરજદાર (ઓ) નંબર ૧ તરફે શ્રી યોગેન્દ્ર ઠાકોર (૩૯૭૫)

અરજદાર (ઓ) નંબર ૧ તરફે વધારાના જાહેર વકીલ (૨) શ્રી રૂતવીજ ઓઝા

રિસ્પોન્ડન્ટ (ઓ) નંબર ૧,૨ તરફે શ્રી વિરલ વી. દવે (૩૮૪૬)

==

ન્યાયપિઠ– **માનનીય ન્યાયમુર્તિશ્રી એ. અનંત એસ. દવે**

અને

માનનીય ન્યાયમુર્તિશ્રી આર. પી. ઢોલરીયા

તારીખ: / ૦૫/૨૦૧૮

કેવિયેટ જજમેન્ટ

(માનનીય ન્યાયમુર્તિશ્રી અનંત એસ. દવે દ્વારા)

૧. ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૭૮(૧) (૩) હેઠળ આ અપીલ, સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ માં વિદ્વાન પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર, ફાસ્ટ

ટ્રેક કોર્ટ, રાજકોટ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા નિર્દોષ છુટકારાના તારીખ ૦૯/૦૩/૨૦૦૬ ના ચુકાદા અને આદેશ સામે દાખલ કરવામાં આવી છે, જેના દ્વારા સામાવાળાઓ/મૂળ આરોપીઓને ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨, ૩૦૭, ૩૨૪, ૫૦૪, ૧૧૮ અને ૧૧૪ હેઠળના ગુનામાંથી, પ્રોસિક્યુશનનો કેસ વાજબી શંકાની બહાર સાબિત થયો હોવાનું ન માનીને નિર્દોષ છોડી મૂકવામાં આવ્યા છે.

૧.૧. જ્યારે આ અપીલ અંતિમ સુનાવણી માટે લેવામાં આવી ત્યારે આ ન્યાયાલયના ધ્યાનમાં ટ્રાયલની કાર્યવાહીમાં કેટલીક સ્પષ્ટ પ્રક્રિયાગત ગેરરીતિઓ આવી અને, તેથી, નીચે મુજબના આદેશો પસાર કરવામાં આવ્યા:

આદેશ તારીખ ૦૭/૦૭/૨૦૧૭

"અપીલકર્તા ગુજરાત રાજ્ય માટે વિદ્વાન એ.પી.પી. ને સાંભળ્યા.

આક્ષેપિત ચુકાદા અને નિર્દોષ છુટકારાના આદેશ પરથી, એવું બહાર આવે છે કે સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ માં, તમામ સાક્ષીઓ પ્રતિકૂળ થઈ ગયા હતા અને પક્ષકારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી સમાધાન પુરસીસને વિદ્વાન ટ્રાયલ જજ દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૦૨ હેઠળના ગુનામાં મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને અને કેસની હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લેતા, મૃતકના પિતા ખોડુભાઈ ઉર્ફે બાબુભાઈ

સવજીભાઈ પરમારે સુનાવણીની આગામી તારીખે ન્યાયાલયમાં હાજર રહેવું.

૧૨/૦૭/૨૦૧૭ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવે છે.

આ આદેશની નકલ તેના ઝડપી અમલીકરણ માટે વિદ્વાન એ.પી.પી. ને તાત્કાલિક આપવામાં આવે."

આદેશ તારીખ ૧૨/૦૭/૨૦૧૭

"સંબંધિત પક્ષકારો તરફથી ઉપસ્થિત વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા. તારીખ ૦૭/૦૭/૨૦૧૭ ના આદેશ મુજબ, મૃતકના પિતા ખોડુભાઈ ઉર્ફે બાબુભાઈ સવજીભાઈ પરમાર ન્યાયાલયમાં હાજર છે અને તેઓ પોતાનો કેસ રજૂ કરવા માટે વકીલ રોકવા માંગે છે. જોકે, સંજોગોને ધ્યાનમાં લેતા, ગુજરાત હાઈકોર્ટ લીગલ સર્વિસીસ કમિટીની પેનલમાંથી વકીલની સહાય પૂરી પાડવી સલાહભર્યું છે અને તે મુજબ અમે ગુજરાત હાઈકોર્ટ લીગલ સર્વિસ કમિટીને સમિતિ દ્વારા જાળવવામાં આવતી પેનલમાંથી વકીલ પૂરા પાડવા અને જરૂરી કરવા નિર્દેશ આપીએ છીએ. આ આદેશની નકલ આજે વિદ્વાન અધિક પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરને આપવામાં આવે. આ મેટરની નોંધ ૧૦/૦૮/૨૦૧૭ ના રોજ લો."

આદેશ તારીખ ૧૦/૦૮/૨૦૧૭

"સામાવાળા–રાજ્ય માટે વિદ્વાન એ.પી.પી. ને સાંભળ્યા.

તારીખ ૧૨/૦૭/૨૦૧૭ ના આદેશ અનુસાર, કેસની વિશિષ્ટ હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખીને વિદ્વાન અધિક પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરને મદદ કરવા માટે ગુજરાત હાઈકોર્ટ લીગલ સર્વિસ કમિટીની પેનલના વિદ્વાન વકીલ શ્રી યોગેન્દ્ર ઠાકોરને આ કેસ ફાળવવામાં આવ્યો છે. આ કેસમાં વિદ્વાન વકીલ શ્રી યોગેન્દ્ર ઠાકોરનો દેખાવ દર્શાવવો.

૨૯/૦૮/૨૦૧૭ સુધી મુલતવી રાખવામાં આવે છે."

૨. પ્રોસિક્યુશનના કેસનો ઉદ્ભવ રાજકોટના પ્રદ્યુમ્ન નગર પોલીસ સ્ટેશનમાં નોંધાયેલી ફરિયાદમાં છે, જે ૧૪/૦૫/૨૦૦૫ ના રોજ આશરે ૨૦:૩૦ કલાકે બનેલી કમનસીબ ઘટના અંગે છે જેમાં બે વ્યક્તિઓ માર્યા ગયા હતા. ફરિયાદી આરોપી નં. ૧ ની માતા અને આરોપી નં. ૨ ની સાસુ છે. આમ, આરોપી નં. ૧ અને ૨ પતિ-પત્ની છે. ફરિયાદમાં જણાવ્યા મુજબ, બંને આરોપીઓએ ફરિયાદીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ વૈવાહિક સંબંધ બાંધ્યા હતા અને આરોપી નં. ૨ ના સ્વભાવને કારણે તે મોટાભાગે ઘરની બહાર રહેતી હતી અને તેથી પુત્રવધૂ અને સાસુ વચ્ચે ઝઘડો થતો રહેતો. ઘટના સમયે જ્યારે આરોપી નં. ૨ તેના ઘરે પરત ફરી ત્યારે ફરિયાદીએ તેને ટોણો માર્યો અને બદલામાં આરોપી નં. ૨ એ તેની સાસુને ગાળો આપી હતી, ફરિયાદી અને પડોશીઓ એટલે કે વિજય બાબુભાઈ અને તેની પત્ની કાળીબેન જેઓ ત્યાં હાજર હતા અને આરોપી નં. ૨ ને તેની સાસુને ગાળો ન આપવાનો આગ્રહ કરીને સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો,

આરોપી નં. ૨ ના પતિ આરોપી નં. ૧ એ પણ તેમને ગાળો આપવાનું શરૂ કર્યું, જેના પર, ફરીથી બંને આરોપીઓને ગાળો ન આપવા માટે કહેવામાં આવ્યું પરંતુ તરત જ આરોપી નં. ૧ એ વિજયની છાતી પર છરીનો ઘા માર્યો અને તેની પત્ની કાળીબેન જેણે વચ્ચે પડવાનો પ્રયાસ કર્યો તેને પણ તેના જમણા પગ, જાંઘ અને પેટની જમણી બાજુ પર છરીનો ઘા વાગ્યો. ફરિયાદીને પણ, જેણે વચ્ચે પડવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, આરોપી નં. ૨ દ્વારા તેના માથા પર લાકડાના ધોકાની ઈજા પહોંચી હતી અને વિજયભાઈ નામના અન્ય સાક્ષીને પણ ડાબા હાથ પર છરીથી ઈજા થઈ હતી. કાળીબેનનું બાળક પણ જમીન પર પડી ગયું અને તેના પગ પર ઈજા થઈ. આ રીતે થયેલી ઈજાઓના પરિણામે વિજય બાબુભાઈ અને તેની પત્ની કાળીબેન ઈજાઓને વશ થઈ મૃત્યુ પામ્યા.

3. ચાર્જ–શીટ વગેરે ફાઈલ કર્યા બાદ અને ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૨૦૯ હેઠળ જે.એમ.એફ.સી., રાજકોટની ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા કેસ કમિટ કરવામાં આવતા, ઈન્ડિયન પીનલ કોડની કલમ ૩૦૨, ૩૦૭, ૩૨૪, ૫૦૪, ૧૧૮ અને ૧૧૪ હેઠળના ગુના માટે તેને સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ તરીકે ચલાવવામાં આવ્યો જેનું પરિણામ તારીખ ૦૯/૦૩/૨૦૦૬ ના ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા નિર્દોષ છુટકારામાં આવ્યું.

૪. રેકોર્ડ પર ઉપસી આવતા સૌથી દુર્ભાગ્યપૂર્ણ દૃશ્યોમાંનું એક એ છે કે જે રીતે તપાસ કરવામાં આવી હતી, પ્રોસિક્યુશને કેસ રજૂ કર્યો હતો અને વિદ્વાન ટ્રાયલ જજનો અભિગમ જે મૂક પ્રેક્ષક બની રહ્યા, અધિનિયમની કલમ ૧૬૫ હેઠળ

તેમની ભૂમિકા નિભાવવામાં નિષ્ફળ રહ્યા કારણ કે ફરિયાદી પી.ડબલ્યુ. ૧ આરોપી નં. ૧ અને આરોપી નં. ૨ ની માતા અને સાસુ હતા અને અન્ય સાક્ષીઓ તેમના પુત્ર અને પુત્રવધૂને બચાવવા પ્રતિકૂળ થઈ ગયા છે અને પુરાવા ઉપલબ્ધ હોવા છતાં પ્રોસિક્યુશન તેને રેકોર્ડ પર લાવવામાં નિષ્ફળ રહ્યું. ચાર્જ–શીટમાં દર્શાવવામાં આવેલા સાક્ષીઓની પણ તપાસ કરવામાં આવી ન હતી અને, તેથી, વિદ્વાન એ.પી.પી. એવી દલીલ કરશે કે ગુજરાત રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલ સામાવાળાઓના નિર્દોષ છુટકારાને રદબાતલ કરીને મંજૂર થવાને પાત્ર છે.

૫. અમારું ધ્યાન ૧૦ પ્રોસિક્યુશન સાક્ષીઓ અને ૬૪ દસ્તાવેજી પુરાવાઓ અને ખાસ કરીને ડૉ. મહેશભાઈ હિંમતલાલ પાનસુરા પી.ડબલ્યુ. ૯, જે ડૉક્ટરે પોસ્ટમોર્ટમ કર્યું હતું અને આંક ૪૫ પર પોસ્ટમોર્ટમ નોંધ રજૂ કરી હતી તેમની જુબાનીઓ તરફ દોરવામાં આવે છે. આંક ૪૬ પરના મૃત્યુના કારણના પ્રમાણપત્ર પરથી તે ખૂબ જ સ્પષ્ટ થાય છે કે બંને મૃતકોના શરીર પર ઈજાઓ પહોંચાડવામાં આવી હતી અને આવી ઈજાઓ કુહાડી જેવા હથિયારના ઉપયોગ દ્વારા શક્ય હતી અને ઈજાઓની પ્રકૃતિ આગળ દર્શાવે છે કે આવી ઈજાઓ કુહાડી દ્વારા પહોંચાડવામાં આવી હતી. આરોપી નં. ૧ અને આરોપી નં. ૨ ની માતા અને સાસુ પી.ડબલ્યુ. હોવાને કારણે તેમના પુત્ર અને પુત્રવધૂને બચાવવા માટે પ્રતિકૂળ થઈ ગયા, વિદ્વાન જજે પ્રક્રિયાને અનુસરવી જોઈતી હતી ખાસ કરીને જ્યારે તપાસ અધિકારી પી.ડબલ્યુ. ૧૦ જેમની આંક ૯૬ પર તપાસ કરવામાં

આવી હતી તેમણે પ્રોસિક્યુશનના કેસને સમર્થન આપ્યું હતું અને ઓછામાં ઓછું ફરિયાદીએ ફરિયાદ પરના તેમના અંગૂઠાના નિશાનનો ઇનકાર કર્યો ન હતો. અન્ય ઈજાગ્રસ્ત સાક્ષી પી.ડબલ્યુ. ૬ ની જુબાનીઓ પણ ધ્યાનમાં લેવી જોઈતી હતી એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે આરોપી વ્યક્તિઓનું વર્તન દર્શાવે છે કે તેઓ તપાસ માટે ઉપલબ્ધ ન હતા અને થોડા સમય માટે નાસતા ફરતા હતા. વિદ્વાન એ.પી.પી. ના જણાવ્યા મુજબ નીચેના સાક્ષીઓ ચાર્જ–શીટમાં દર્શાવવામાં આવ્યા હતા પરંતુ તેમની તપાસ કરવામાં આવી ન હતી.

અ.નં.	**વિગતો**	**સાક્ષી**
૧		ત્રિકમજી મનસુખલાલ ભટ્ટી (એ જ સોસાયટીના રહીશ) * જિતેશ (એ/૧) અને ભાવના (એ/૨) ને ઘટનાસ્થળની નજીક લાકડાના ધોકા સાથે દોડતા જોયા * એમ્બ્યુલન્સ બોલાવી * ઈજાગ્રસ્ત સવિતાબેન સોલંકી, વિજય સોલંકી અને આશાબેન બાબુભાઈ સોલંકી સાથે ગયા * વિજય સોલંકી પાસેથી ઘટના અંગેની માહિતી મેળવી
૨		જીતુભાઈ રવજીભાઈ ડોડિયા (તે જ વિસ્તારમાં બજરંગ કોલ્ડ–ડ્રિંક્સની દુકાન ધરાવે છે) * જિતેશ (એ/૧) અને (એ/૨) ને તેમની દુકાનની નજીક દોડતા જોયા અને તે સમયે જિતેશ (એ/૧) ના હાથમાં લાકડાનો ધોકો હતો

અ.નં.	વિગતો	સાક્ષી
૩		પ્રેમશી ધનશી તમ્મ્હા (ચોટીલા ખાતે અતિથિ ગૃહના કર્મચારી) * ૧૫/૦૫/૨૦૦૫ ના રોજ રાત્રે ૮.૦૦ કલાકે આરોપીઓએ અતિથિ ગૃહમાં ચેક–ઈન કર્યું * મહેમાનોના રજિસ્ટરનો સારાંશ રજૂ કર્યો * જેમાં ભાવના (એ/૨) ના પિતાના નામનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો
૪		ભગવાનભાઈ કરશનભાઈ ચૌહાણ (ચોટીલા ખાતે અતિથિ ગૃહના કર્મચારી) * જેમણે ૧૫/૦૫/૨૦૦૫ ના રોજ રાત્રિના સમયે ધનશીને ફરજ પરથી મુક્ત કર્યા * આરોપી નં. ૧ એ તેમની સમક્ષ કબૂલાત કરી કે ઘટના પછી તેઓ ૧૫/૦૫/૨૦૦૫ ના રોજ અતિથિ ગૃહમાં આવ્યા હતા
૫		રાજુભાઈ મોહનભાઈ ખોજા (ચોટીલામાં દુકાન ધરાવે છે) * આરોપી નં. ૧ એ દુકાનમાંથી હથિયાર (છરી) ખરીદ્યું * આરોપી નં. ૧ ને ઓળખી શક્યા નહીં પરંતુ આરોપી નં. ૧ એ તેમની સમક્ષ કબૂલાત કરી અને તેમને હથિયાર (છરી) ખરીદવા બાબતે યાદ કરાવ્યું
૬		ખોડુભાઈ ઉર્ફે બાબુભાઈ પરમાર (મૃતક વિજય પરમારના પિતા)

અ.નં.	વિગતો	સાક્ષી
		* મનુભાઈ પાસેથી ઘટના અંગેની માહિતી મેળવી * ફરિયાદી–સવિતાબેને બાબુભાઈને આખી ઘટના વર્ણવી
૭		જગદીશભાઈ પૂનાભાઈ ઝાખેલિયા (મૃતકના સંબંધી) * ફરિયાદી–સવિતાબેન પાસેથી ઘટના અંગેની માહિતી મેળવી
૮		કુલદીપ સમશેરસિંહ શીખ * ફરિયાદીના ઘરના તાળાની ચાવી બનાવી એટલે કે ઘટનાસ્થળે જ્યાં લોહીના ડાઘ મળી આવ્યા હતા
૯		બહાદુરભાઈ રવજીભાઈ ડોડિયા * સાક્ષી જીતુના ભાઈ
૧૦		કિરીટસિંહ નટવરસિંહ * ઘટનાસ્થળે મૃતદેહ પડેલો જોયો
૧૧		પ્રફુલભાઈ ઉદયસિંહ ચૌહાણ * ઘટનાસ્થળે મૃતદેહ પડેલો જોયો

૬. એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે મુક્ત અને ન્યાયી ટ્રાયલ એ ભોગ બનનાર માટે પણ એક મૂલ્યવાન અધિકાર છે જે તપાસ અને પ્રોસિક્યુશનની નિષ્ક્રિયતાનો ભોગ બને છે અને તેમની દલીલોના સમર્થનમાં એપેક્સ કોર્ટના ચુકાદા પર આધાર રાખવામાં આવે છે.

(૧) ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિરુદ્ધ ડૉ. પ્રફુલ બી. દેસાઈ જે ૨૦૦૩(૪) એસસીસી ૬૦૧ માં નોંધાયેલ છે

(૨) હિમાંશુ સિંહ સભરવાલ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મધ્યપ્રદેશ જે એઆઈઆર ૨૦૦૮ એસસીડબ્લ્યુ ૨૨૦૬ માં નોંધાયેલ છે

(૩) બબલુ કુમાર વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર જે ૨૦૧૫(૮) એસસીસી ૭૮૭ માં નોંધાયેલ છે

(૪) રમેશ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા જે ૨૦૧૭ (૧) એસસીસી ૫૨૯ માં નોંધાયેલ છે

૬.૧. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે તે મુજબ અપીલ માંગ્યા મુજબ મંજૂર થવાને પાત્ર છે.

૭. વૈકલ્પિક રીતે, એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭ એ હેઠળ પીડિતોને વળતર પણ ચૂકવવું જરૂરી છે, જેનો કોઈ સંદર્ભ વિદ્વાન ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવ્યો નથી.

૮. મૂળ આરોપીઓ અને અહીં સામાવાળાઓ તરફથી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વકીલ એવી દલીલ કરશે કે ટ્રાયલ કોર્ટના ચુકાદા અને આદેશમાં કોઈ દખલગીરીની જરૂર નથી કારણ કે ફરિયાદી અને ઈજાગ્રસ્ત નજરે જોનાર સાક્ષીઓ સહિત કોઈપણ પ્રોસિક્યુશન સાક્ષીઓએ કેસને સમર્થન આપ્યું નથી. તમામ પંચો પ્રતિકૂળ થઈ ગયા છે અને એફએસએલ અને સીરોલોજિકલ રિપોર્ટ પણ ગુના સાથે આરોપીની કોઈ કડી દર્શાવતા નથી. નિર્દોષ છુટકારાના ચુકાદા અને

આદેશ સામેની અપીલમાં એપેલેટ કોર્ટ દ્વારા વાપરવામાં આવતી સત્તાઓ એપેક્સ કોર્ટના વિવિધ ચુકાદાઓ દ્વારા મર્યાદિત છે અને જ્યાં સુધી તે સ્પષ્ટપણે ભૂલભરેલો ન જણાય અને ન્યાય નિષ્ફળ ન જાય ત્યાં સુધી, શંકાનો લાભ આપીને આરોપીની નિર્દોષતાની તરફેણમાં ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા લેવામાં આવેલા વલણમાં કોઈ દખલગીરીની જરૂર નથી અને, તેથી, અપીલ ફગાવી દેવાને પાત્ર છે.

૯. મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા નીચે મુજબ છે:

સાક્ષી નં.	**નામ**	**નોંધ**	**આંક**
૧ (હોસ્ટાઇલ)	સવિતાબેન બાબુભાઈ સોલંકી	ફરિયાદી (ઈજાગ્રસ્ત)	આંક ૨૫ ૨૪
૨ (હોસ્ટાઇલ)	વિજયભાઈ અમૃતલાલ કચલા	ગુનાના સ્થળ માટે પંચ સાક્ષી પંચનામું @ આંક ૨૮	૨૭
૩ (હોસ્ટાઇલ)	હુસૈનભાઈ કાસમભાઈ શેખ	ગુનાના સ્થળ માટે પંચ સાક્ષી પંચનામું @ આંક ૨૮	૩૪
૪	નિરંજનભાઈ દિનકરભાઈ	ડિસ્કવરી	૩૫

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
(હોસ્ટાઇલ)	નવિયાની	પંચનામા માટે પંચ સાક્ષી @ આંક ૩૬	
૫ (હોસ્ટાઇલ)	આશાબેન દીપકભાઈ અગેચની	ફરિયાદીની પુત્રી, આરોપી નં. ૧ ની બહેન (ઇજાગ્રસ્ત)	૩૮
૬ (હોસ્ટાઇલ)	વિજયભાઈ બાબુભાઈ સોલંકી	ફરિયાદીનો પુત્ર, આરોપી નં. ૧ નો ભાઈ (ઇજાગ્રસ્ત)	૩૯
૭ (હોસ્ટાઇલ)	દિલીપભાઈ કેશવજીભાઈ વરણીયા	છરીની ડિસ્કવરી માટે પંચ સાક્ષી આંક ૪૧ અને ૪૨	૪૦
૮ (હોસ્ટાઇલ)	ચંદુભાઈ મુળજીભાઈ ઉમરાળિયા	છરીની ડિસ્કવરી માટે પંચ	૪૩

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
		સાક્ષી આંક ૪૧ અને ૪૨	
૯	ડૉ. મહેશભાઈ હિંમતલાલ પાનસુરા	પી.એમ. ડૉક્ટર વિજય પરમાર (મૃતક) પી.એમ. રિપોર્ટ @ આંક ૪૫ ઈજાઓ પાના નં. ૧૦૨ (કલમ ૧૭) મૃત્યુનું કારણ @ આંક ૪૬ આશાબેન વિજય પરમાર (મૃતક) પી.એમ. રિપોર્ટ @ આંક ૪૭ ઈજાઓ પાના નં. ૧૧૧	૪૪

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
		(કલમ ૧૭) મૃત્યુનું કારણ @ આંક ૪૮	
૧૦	સહદેવસિંહ બહાદુરસિંહ ગોહિલ	તપાસ અધિકારી	૯૬

સાક્ષી નં.	નોંધ	આંક
૧	ફરિયાદ	૨૫
૨	આરોપીનું ધરપકડ પંચનામું	૨૮
૩	ડિસ્કવરી પંચનામું	૩૬
૪	ડિસ્કવરી પંચનામું	૪૧
૫	મૃતક વિજયભાઈની પી.એમ. નોંધ	૪૫
૬	મૃતક વિજયભાઈનું મૃત્યુનું કારણ દર્શાવતું પ્રમાણપત્ર	૪૬
૭	મૃતક કાળીબેનની પી.એમ. નોંધ	૪૭
૮	મૃતક કાળીબેનનું મૃત્યુનું કારણ દર્શાવતું પ્રમાણપત્ર	૪૮
૯	ઇન્કવેસ્ટ પંચનામું	૫૦

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
૧૦	ઇન્ક્વેસ્ટ પંચનામું		૫૧
૧૧	મૃતદેહના ભૌતિક પૃથ્થકરણનું પંચનામું		૫૨
૧૨	હાજરી પંચનામું		૫૩, ૫૪, ૫૫
૧૩	ઘટનાસ્થળનું પંચનામું		૫૬
૧૪	મૃતકના કપડાંનું પંચનામું		૫૭
૧૫	મૃત્યુ પૂર્વેના નિવેદનનું ફોર્મ		૫૮, ૫૯
૧૬	મૃતદેહ સોંપ્યાનું પંચનામું		૬૦
૧૭	ઘટનાસ્થળ અંગેનો રિપોર્ટ		૬૧
૧૮	સ્ટે મેમો		૬૮
૧૯	આરોપીના લોહીનો નમૂનો		૭૦
૨૦	ઘટનાસ્થળનો નકશો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૭૧
૨૧	મૃતક વિજયભાઈના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૭૫
૨૨	મૃતક કાળીબેનના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો		૭૬

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
	પત્રવ્યવહાર		
૨૩	ફરિયાદી સવિતાબેનના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૭૭
૨૪	અજય વિજયભાઈના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૭૮
૨૫	વિજય બાબુભાઈના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૭૯
૨૬	આશાબેન દીપકભાઈના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૮૦
૨૭	જિતેશ બાબુભાઈના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૮૧
૨૮	ભાવનાબેન જિતેશભાઈના લોહીનો નમૂનો મોકલવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૮૨
૨૯	એફ.એસ.એલ. જૂનાગઢ મુદામાલ રિપોર્ટ અંગેનો પત્રવ્યવહાર		૮૪
૩૦	એફ.એસ.એલ. જૂનાગઢ દ્વારા મુદામાલ રિપોર્ટ અંગેનો		૮૬

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
	પ્રત્યુત્તર		
૩૧	ફરિયાદી સવિતાબેનનું તબીબી પ્રમાણપત્ર		૮૭
૩૨	અજય વિજયભાઈનું તબીબી પ્રમાણપત્ર		૮૮
૩૩	આશાબેનનું તબીબી પ્રમાણપત્ર		૮૯
૩૪	વિજયભાઈનું મરણ પ્રમાણપત્ર		૯૦
૩૫	મૃતક વિજય બાબુભાઈનું તબીબી પ્રમાણપત્ર		૯૧
૩૬	કાળીબેન વિજયભાઈનું મરણ પ્રમાણપત્ર		૯૨
૩૭	એફ.એસ.એલ. જૂનાગઢ મુદામાલ રિપોર્ટ		૯૫
૩૮	ઘટનાસ્થળે ઉપયોગમાં લેવાયેલા ખરીદેલા હથિયારના બિલનું પંચનામું		૧૦૦
૩૯	એમ.એલ.સી. રજિસ્ટર નોંધ નં. ૨૧/૦૫		૧૦૫
૪૦	એમ.એલ.સી. રજિસ્ટર નોંધ નં. ૧૮		૧૦૬
૪૧	સ્ટેશન ડાયરી નોંધ નં. ૧૫		૧૦૭
૪૨	સ્ટેશન ડાયરી નોંધ નં. ૧૬		૧૦૮
૪૩	સ્ટેશન ડાયરી નોંધ નં. ૧૮		૧૦૯

સાક્ષી નં.	નામ	નોંધ	આંક
૪૪	સ્ટેશન ડાયરી નોંધમાં અગાઉનો રિપોર્ટ		૧૧૦

૧૦. અપીલકર્તા વતી વિદ્વાન વકીલ શ્રી યોગેન્દ્ર ઠાકોરે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭ એ હેઠળ આપવામાં આવેલી સત્તાની રૂએ ગૃહ વિભાગ, સચિવાલય, ગાંધીનગર દ્વારા જારી કરાયેલ તારીખ ૦૨/૦૧/૨૦૧૬ નું જાહેરનામું રજૂ કર્યું છે અને સરકારી જાહેરનામા, ગૃહ વિભાગ નં. GG/૪૨/SB.૨/COM/૧૩૨૦૧૧/GAD/૧૬૫૬૦૫ તારીખ ૧૯/૦૪/૨૦૧૪ ના રદ થવા પર, ગુજરાત સરકાર આથી એવા પીડિતો અથવા તેમના આશ્રિતોને વળતર માટે ભંડોળ પૂરું પાડવા માટે નીચે મુજબની યોજના બનાવે છે, જેમને શરીર વિરુદ્ધના ગુનાના કારણે નુકસાન કે ઈજા થઈ હોય અને જેમને પુનર્વસનની જરૂર હોય એટલે કે, ખંડ ૨ (ઈ) "પીડિત" નો અર્થ એવી વ્યક્તિ છે જેને ગુનાના પરિણામે નુકસાન કે ઈજા થઈ હોય અને પુનર્વસનની જરૂર હોય અને પીડિત શબ્દપ્રયોગમાં તેના/તેણીના આશ્રિતોનો સમાવેશ થાય છે. ખંડ ૩ સરકારને અધિકાર આપે છે અને તેની પર એક ફરજ પણ લાદે છે કે તે વિક્ટિમ કોમ્પેન્સેશન ફંડ તરીકે ઓળખાતું ફંડ બનાવે જેમાંથી આ યોજના હેઠળ પીડિત અથવા તેના આશ્રિતોને વળતરની રકમ ચૂકવવામાં આવશે અને રાજ્ય સરકારે દર વર્ષે આ યોજના માટે અલગ બજેટ ફાળવવું પડશે અને ફંડ સચિવ,

ગુજરાત સરકાર, કાનૂની વિભાગ, બ્લોક નં. ૪, સરદાર ભવન, સચિવાલય, ગાંધીનગરના નિકાલ હેઠળ મૂકવામાં આવ્યું છે. જોકે ખંડ ૪ પીડિત અથવા તેના આશ્રિતો દ્વારા વળતર મેળવવા માટેની પાત્રતા નક્કી કરે છે અને ખંડ ૫ એસિડ એટેક સિવાયના અન્ય પીડિતને વળતર આપવા માટેની પ્રક્રિયા અંગે છે અને ખંડ ૬ એ એસિડ એટેકના કિસ્સામાં પીડિતને વળતર આપવા માટેની પ્રક્રિયા છે.

૧૦.૧. નિયમોના નિયમ ૫ (૮) હેઠળ તૈયાર કરાયેલ અનુસૂચિ નુકસાન અથવા ઈજાની વિગતો અને વળતરની મહત્તમ મર્યાદા પ્રદાન કરે છે. આશ્ચર્યજનક રીતે, જીવ ગુમાવવા બદલ વળતરની મહત્તમ મર્યાદા રૂ. ૧,૫૦,૦૦૦/– નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, બળાત્કારનો ભોગ બનનાર માટે રૂ. ૧,૦૦,૦૦૦/– અને એસિડ પીડિતના કિસ્સામાં ઉપલી મર્યાદા રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦/– છે.

૧૦.૨. ઉપરોક્ત જાહેરનામામાં તારીખ ૦૭/૦૭/૨૦૧૬ ના જાહેરનામા નં. GG/૭૯/૨૦૧૬/SB.૨/COM/૧૩૨૦૧૧/GAD/૧૬૫૬૦૫–Part–III દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો છે અને જીવ ગુમાવવા બદલ વળતરની મહત્તમ રકમ રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦/–, બળાત્કારનો ભોગ બનનાર માટે રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦/– અને એસિડ એટેક માટે રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦/– છે.

૧૦.3. પીડિત માટેના વિદ્વાન વકીલ શ્રી યોગેન્દ્ર ઠાકોરે (૨૦૧૫) ૨ એસસીસી ૨૨૭ માં નોંધાયેલા સુરેશ અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ હરિયાણાના કેસમાં એપેક્સ કોર્ટના ચુકાદા પર આધાર રાખ્યો હતો અને રજૂઆત કરી હતી કે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭–એ ના ઉદ્દેશ્ય અને હેતુને

ધ્યાનમાં લેતા કોર્ટ પર એ ફરજ લાદવામાં આવે છે કે તે ગુનામાંથી તાત્કાલિક ઉદ્‌ભવતી પીડિતની નાણાકીય જરૂરિયાત નક્કી કરે અને પીડિતની અરજીને ધ્યાનમાં લીધા વિના, પોતાની રીતે, વચગાળાનું વળતર મંજૂર કરવાનો આદેશ આપે. આ કેસની હકીકતોમાં કબૂલાત મુજબ બે વ્યક્તિઓ એટલે કે પતિ અને પત્ની બંને આરોપી દ્વારા પહોંચાડવામાં આવેલી ઈજાઓને કારણે મૃત્યુ પામ્યા પરંતુ ઘટનાના નજરે જોનાર સાક્ષીઓ આરોપી નં. ૧ ની માતા અને આરોપી નં. ૨ ની સાસુ તરીકે નજીકના સંબંધી હતા અને અન્ય પડોશીઓ પ્રતિકૂળ થઈ ગયા છે અને વિદ્વાન જજને, આરોપી દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલા હથિયારો દ્વારા બંને મૃતકોના શરીર પર ઈજાઓ થઈ હોવાનું જણાયું હોવા છતાં, શંકાનો લાભ આપીને તેમને નિર્દોષ છોડી દીધા, આ એવો કેસ છે જ્યાં નિર્દોષ છુટકારો રદ થવો જોઈએ અને કલમ ૩૫૭–એ હેઠળ અને સુરેશ અને અન્ય (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં એપેક્સ કોર્ટના ચુકાદા મુજબ દરેક પીડિત દીઠ રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦/– નું વળતર એનાયત થવું જોઈએ. બે વ્યક્તિઓ મૃત્યુ પામ્યા છે અને મૃતકના વૃદ્ધ પિતા અને સગીર પુત્ર બચી ગયા છે, તેમાંથી દરેકને વળતર પેટે રૂ. ૩,૦૦,૦૦૦/– ચૂકવવા જોઈએ અને ઘટનાની તારીખ, જેમાં આરોપી નિર્દોષ છૂટી ગયો હતો, તેને ૧૩ વર્ષથી વધુ સમય પસાર થઈ ગયો હોવાથી તેમને જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ સમક્ષ વધુ પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવા દેવા જોઈએ નહીં.

૧૧. હકીકતો અને સંજોગો, પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલો દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતો, ચુકાદા પર મૂકવામાં આવેલો આધાર, જેનો સંદર્ભ આ આદેશના ફકરા

૬ માં કરવામાં આવ્યો છે, અને સુરેશ અને અન્ય (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં ઠરાવ્યા મુજબ કોર્ટ પર લાદવામાં આવેલી ફરજના સંબંધમાં, જે વિક્ટિમોલોજીના સિદ્ધાંતો અને વિભાવનાના આધારે ભૂતલક્ષી અસર સાથે પણ આ કેસની હકીકતોમાં લાગુ કરી શકાય છે, તે ધ્યાનમાં લેતા અમે આ કેસને બે પાસાઓ પર ધ્યાનમાં લેવા ઈચ્છીએ છીએ:

(૧) શું ટ્રાયલ કોર્ટ આરોપીને નિર્દોષ છોડવામાં વાજબી હતી

(૨) ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭ તેમજ કલમ ૩૫૭ એ હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવામાં ટ્રાયલ કોર્ટ તરફથી થયેલી નિષ્ફળતા.

૧૨. કોર્ટ પર લાદવામાં આવેલી ફરજ ખાસ કરીને એવા કેસમાં વાજબી છે જ્યાં સત્યનો ભોગ લેવાય છે અને પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૬૫, ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની ૩૧૧ અને ૩૧૯ હેઠળ પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર દ્વારા ભજવવાની ભૂમિકા પ્રદાન કરવામાં આવી છે, અમે નીચે મુજબના સંબંધિત ફકરાઓનો સંદર્ભ આપીએ છીએ:

(૧) ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર વિરુદ્ધ ડૉ. પ્રફુલ બી. દેસાઈ જે (૨૦૦૩) ૪ એસસીસી ૬૦૧ માં નોંધાયેલ છે:

"૧૩. કોઈએ એ અભિગમ નક્કી કરવાની જરૂર છે જે કોર્ટે આવા પ્રશ્નોના નિર્ણય માટે અપનાવવો જોઈએ. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે કોર્ટની પ્રથમ ફરજ ન્યાય કરવાની છે. જેમ કે નાગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ઘોબે વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્રના કેસમાં આ કોર્ટ દ્વારા ઠરાવવામાં આવ્યું

છે તેમ કોર્ટોએ સત્ય શોધવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે ઉપલબ્ધ પુરાવા રજૂ કરવામાં અયોગ્ય નિષ્ફળતા માટે ગુનેગારને નિર્દોષ છોડી દેવા દ્વારા જ નહીં પરંતુ અન્યાયી સજા દ્વારા પણ ન્યાયની નિષ્ફળતા થશે. અલબત્ત આરોપીના અધિકારોને ધ્યાનમાં રાખવા અને સુરક્ષિત કરવા પડે છે, પરંતુ તેઓ પર એટલો ભાર ન મુકાવો જોઈએ કે પીડિતોને પણ અધિકારો છે તે ભૂલી જવાય.

(૨) હિમાંશુ સિંહ સભરવાલ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. અને અન્ય જે ૨૦૦૮ એઆઈઆર એસસીડબ્લ્યુ ૨૨૦૬ માં નોંધાયેલ છે

"૧૬. કોર્ટોએ ટ્રાયલમાં સહભાગી ભૂમિકા ભજવવી પડે છે. સાક્ષીઓ દ્વારા જે કંઈ કહેવામાં આવી રહ્યું છે તેને રેકોર્ડ કરવા માટે તેઓ ટેપ રેકોર્ડર હોવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી. કોડની કલમ ૩૧૧ અને પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૬૫ પુરાવા એકત્રિત કરવાની પ્રક્રિયામાં સક્રિય ભૂમિકા ભજવીને તમામ જરૂરી સામગ્રીઓ બહાર લાવવા માટે કોર્ટના પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસરોને વિશાળ અને વ્યાપક સત્તાઓ પ્રદાન કરે છે. ન્યાયના સમર્થનમાં કંઈક રેકોર્ડ થાય એ રીતે તેમણે કાર્યવાહીનું નિરીક્ષણ કરવું પડે છે. જો પ્રોસિક્યુટર કેટલીક રીતે બેદરકાર હોય, તો પણ તે કાર્યવાહીને અસરકારક રીતે નિયંત્રિત કરી શકે છે જેથી અંતિમ ઉદ્દેશ્ય એટલે કે સત્ય સુધી પહોંચી શકાય. આ વધુ જરૂરી બને છે જ્યારે કોર્ટને એવું માનવા માટે કારણો હોય કે

પ્રોસિક્યુટિંગ એજન્સી અથવા પ્રોસિક્યુટર જરૂરી રીતે કાર્ય કરી રહ્યા નથી. પ્રોસિક્યુટિંગ એજન્સી તરફથી ફરજમાં આવી ગંભીર ખામીઓ અથવા નિષ્ફળતા પ્રત્યે કોર્ટ ઈરાદાપૂર્વક અથવા આનંદથી અજ્ઞાન અથવા બેધ્યાન રહેવાનો ડોળ પોષી શકે નહીં. પ્રોસિક્યુટર જે ન્યાયી રીતે વર્તતો નથી અને બચાવ પક્ષના વકીલની જેમ વધુ કાર્ય કરે છે તે ન્યાયી ન્યાયિક પ્રણાલી માટે બોજારૂપ છે, અને કોર્ટોએ પણ ઉદાસીનતા દર્શાવીને અથવા સંપૂર્ણ અલિપ્તતાનું વલણ અપનાવીને આવી પ્રોસિક્યુટિંગ એજન્સીના હાથમાં રમવું જોઈએ નહીં.

૧૭. પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૬૫ હેઠળ કોર્ટની સત્તા એ કોડની કલમ ૩૧૧ હેઠળની તેની સત્તાની પૂરક છે. આ કલમ બે ભાગ ધરાવે છે એટલે કે (i) કોર્ટને કોઈપણ તબક્કે સાક્ષીની તપાસ કરવાનો વિવેકાધિકાર આપવો અને (ii) ફરજિયાત ભાગ જે કોર્ટને સાક્ષીની તપાસ કરવાની ફરજ પાડે છે જો તેના પુરાવા કોર્ટના ન્યાયી નિર્ણય માટે આવશ્યક જણાય. જોકે કોર્ટને આપવામાં આવેલો વિવેકાધિકાર ખૂબ જ વિશાળ છે, આ વિશાળતાને સમાન સાવચેતીની જરૂર છે. મોહનલાલ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા (૧૯૯૧ સપ્લીમેન્ટરી (૧) એસસીસી ૨૭૧) માં આ કોર્ટે અવલોકન કર્યું છે, કલમ ૩૧૧ ના અવકાશ અને મર્યાદાને ધ્યાનમાં લેતી વખતે, કે 'કોઈપણ કોર્ટ', 'કોઈપણ તબક્કે', અથવા 'કોઈપણ તપાસ અથવા ટ્રાયલ અથવા

અન્ય કાર્યવાહી', 'કોઈપણ વ્યક્તિ' અને 'કોઈપણ આવી વ્યક્તિ' જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે આ કલમ શક્ય તેટલા વ્યાપક શબ્દોમાં વ્યક્ત કરવામાં આવી છે અને કોઈપણ રીતે કોર્ટના વિવેકાધિકારને મર્યાદિત કરતી નથી. જોકે, ઉપર નોંધ્યા મુજબ, આ વિશાળતાને સમાન સાવચેતીની જરૂર છે કે ન્યાયની જરૂરિયાત મુજબ અને કોડની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત રીતે ન્યાયિક રીતે અને સાવધાનીપૂર્વક વિવેકાધિકારની સત્તાઓનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. કલમનો બીજો ભાગ કોઈ વિવેકાધિકાર આપતો નથી પરંતુ કેસના ન્યાયી નિર્ણય માટે જો મેળવવાના નવા પુરાવા 'આવશ્યક' હોય, સક્રિય અને જાગ્રત મન માટે આવશ્યક હોય અને ત્યજી દેવા કે છોડી દેવા તરફ વળેલા મન માટે નહીં, તો કોર્ટને જરૂરી પગલાં લેવા માટે બાધ્ય અને ફરજ પાડે છે. પ્રોસિક્યુશન અથવા બચાવ પક્ષ કેટલાક પુરાવા રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ રહ્યા છે જે કેસના ન્યાયી અને યોગ્ય નિકાલ માટે જરૂરી છે એ હકીકતને ધ્યાનમાં લીધા વિના કોર્ટ સત્ય સુધી પહોંચવા માટે સક્ષમ બને તે આ કલમનો ઉદ્દેશ્ય છે. આ સત્તાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને પુરાવાની તપાસ કરવામાં આવે છે તે પ્રોસિક્યુશન કે બચાવ પક્ષને મદદ કરવા માટે નથી, જો કોર્ટને એવું લાગે કે કલમ ૩૧૧ મુજબ કાર્ય કરવાની જરૂરિયાત છે તો માત્ર ન્યાય અને જાહેર હિતના કારણને ટેકો આપવા માટે. તે ન્યાયી નિર્ણયની

સહાયતામાં પુરાવા મેળવવા અને સત્ય જાળવી રાખવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે કરવામાં આવે છે."

(૩) બબલુ કુમાર અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર અને અન્ય જે (૨૦૧૫) ૮ એસસીસી ૭૮૭ માં નોંધાયેલ છે

"૨૨. ન્યાયી ટ્રાયલની વિભાવના, પ્રોસિક્યુશનની જવાબદારી, સમાજનું હિત અને કોર્ટની ફરજને ધ્યાનમાં રાખતા, એ નિર્વિવાદપણે કહી શકાય કે જ્યારે કોર્ટ ટ્રાયલ ચલાવતી હોય ત્યારે તે મૂક પ્રેક્ષક અથવા શાંત નિરીક્ષક બની શકે નહીં. કોર્ટની એ જોવાની ફરજ છે કે પ્રોસિક્યુશન કે આરોપી ફોજદારી ટ્રાયલ સાથે રમત રમે નહીં અથવા કાર્યવાહીની પવિત્રતાને નષ્ટ કરે નહીં. તેઓ એવી રીતે વર્તીને સમાજના હિતને છીનવી શકે નહીં અથવા હાઈજેક કરી શકે નહીં જેના પરિણામે ટ્રાયલ એક મજાક બની જાય. કાયદો "મોક ટ્રાયલ" ને સમર્થન આપતો નથી. તે સમાજની એક ગંભીર ચિંતા છે. દરેક સભ્યને તેમાં છીંડું પાડવાની મંજૂરી છે. કોર્ટ એ જોવા માટે કાયદેસર રીતે બંધાયેલી છે કે પ્રોસિક્યુશન કે બચાવ પક્ષ બિનજરૂરી મુલતવી રાખવાની તારીખો લે નહીં અને ટ્રાયલને પોતાના નિયંત્રણમાં લે. કોર્ટ એ જોવા માટે કાનૂની જવાબદારી હેઠળ છે કે પ્રોસિક્યુશન દ્વારા જે સાક્ષીઓના નામ આપવામાં આવ્યા છે તેઓ રજૂ કરવામાં આવે અથવા જો સમન્સ ઈશ્યૂ કરવામાં આવ્યા હોય, તો ખરેખર સાક્ષીઓને

બજાવવામાં આવે. જો કોર્ટનો એવો અભિપ્રાય હોય કે મહત્વના સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવી નથી, તો તેણે પ્રોસિક્યુશનને પુરાવા બંધ કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે પ્રોસિક્યુશન કદાચ તમામ મહત્વના સાક્ષીઓની તપાસ ન કરે પરંતુ તેનો અર્થ એવો નથી થતો કે પ્રોસિક્યુશન કોઈપણ સાક્ષીની તપાસ ન કરવાનું પસંદ કરી શકે અને કોર્ટને જણાવી શકે કે તે સાક્ષીઓના નામ આપવાનો ઈરાદો ધરાવતું નથી. ટ્રાયલ ચલાવનાર પબ્લિક પ્રોસિક્યુટરે વૈધાનિક ફરજ બજાવવાની હોય છે. તે બાબતોને હળવાશથી લઈ શકે નહીં. કોર્ટ પણ પ્રોસિક્યુશનના વર્ઝનને પવિત્ર માનીને સ્વીકારશે તેવી અપેક્ષા રાખવામાં આવતી નથી. તેણે દરેક પ્રસંગે પોતાનું મન લગાવવું પડે છે. ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા મન ન લગાવવાથી ન્યાયી ટ્રાયલની વિભાવના લકવાગ્રસ્ત થવાની સંભાવના રહેલી છે.

(૪) રમેશ અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા જે (૨૦૧૭) ૧ એસસીસી ૫૨૯ માં નોંધાયેલ છે

"૪૯. આ સંબંધમાં, ડેનિએલા બર્ટીના બે લેખો પ્રતિકૂળ સાક્ષીઓના સમાજશાસ્ત્રીય વિશ્લેષણમાં ઊંડા ઉતરે છે, જેમાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે કઈ રીતે ગ્રામ્ય સમાધાન (અને કદાચ સાથીઓનું દબાણ)

સાક્ષીઓ પ્રતિકૂળ થવાનું કારણ છે. તેમના એક લેખમાં, તેઓ લખે છે:

"એવા કારણોસર જેને અહીં સમજાવી શકાતા નથી, કાનૂની કેસની શરૂઆત કરનારા લોકો પણ પાછળથી પોતાનો વિચાર બદલી શકે છે અને સમાધાન અથવા ગોઠવણના બિન-સત્તાવાર સ્વરૂપો અપનાવી શકે છે. ફોજદારી કોર્ટરૂમ સુધી પહોંચતા કેસોના એથનોગ્રાફિક નિરીક્ષણો આ રીતે સ્થાનિક સમાજ અને રાજ્ય ન્યાયિક વહીવટ વચ્ચે કયા પ્રકારના તણાવ ઊભા થાય છે તેની સમજ પૂરી પાડે છે. આ તણાવ ખાસ કરીને ત્યારે સ્પષ્ટ થાય છે જ્યારે સાક્ષીઓ પ્રાથમિક તપાસ દરમિયાન પોલીસને જે કહ્યું હોવાનો આક્ષેપ છે તે ન્યાયાધીશ સમક્ષ નકારે છે. આ જ ક્ષણે તેઓ વારંવાર પ્રતિકૂળ બની જાય છે. અહીં મારે એ નિર્દેશ કરવો જોઈએ કે સામાન્ય કાયદાની પરિભાષામાં જેને "હોસ્ટાઇલ વિટનેસ" (પ્રતિકૂળ સાક્ષી) કહેવામાં આવે છે તેની સમસ્યા વાસ્તવમાં ભારતમાં સામાન્ય છે અને તેણે ન્યાયાધીશો અને રાજકારણીઓ તરફથી, તેમજ અખબારોના સંપાદકીયમાં અસંખ્ય ચર્ચાઓ જેવી અનેક પ્રતિક્રિયાઓને જન્મ આપ્યો છે. જોકે આ સમસ્યા હાઇ-પ્રોફાઇલ, બહોળી પ્રસિદ્ધિ પામેલા ટ્રાયલ્સમાં વિશેષ સુસંગતતા ધરાવે છે, જ્યાં સાક્ષીઓ પર રાજકીય દબાણ લાવવામાં આવી શકે છે અથવા લાંચ આપવામાં આવી શકે છે, તે એક

રોજબરોજની વારંવાર બનતી પરિસ્થિતિ છે જેનો કોઈપણ નાના જિલ્લા શહેરના ન્યાયાધીશો અને પ્રોસિક્યુટરો નિયમિતપણે સામનો કરે છે. આવા ઘણા કિસ્સાઓમાં, પ્રતિકૂળ વર્તન વિવિધ ગતિશીલતામાંથી પરિણમે છે જે ટ્રાયલના પરિણામમાં દખલ કરે છે ગ્રામ્ય અથવા કૌટુંબિક એકતા, એ જ ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિમાં ભાગીદારી જેના માટે આરોપીને ગુનેગાર ઠેરવવામાં આવ્યો છે (જેમ કે ગાંજાની ખેતીના કિસ્સામાં), રાજકીય હિતો, કૌટુંબિક દબાણ, આર્થિક વળતરના વિવિધ સ્વરૂપો વગેરે. કેટલીકવાર સાક્ષી માત્ર એટલા માટે "પ્રતિકૂળ" બની જાય છે કારણ કે તેની અગાઉની જુબાનીના પોલીસ રેકોર્ડ સ્પષ્ટપણે ખોટા હોય છે. ન્યાયાધીશો પોતે પણ સારી રીતે જાણે છે કે પોલીસ પોતાના કેસને મજબૂત બનાવવાના હેતુથી ખોટા નિવેદનો લખે છે. ન્યાયિક વર્તુળોમાં સારી રીતે જાણીતી હોવા છતાં, હમણાં વર્ણવેલ ગતિશીલતાનો હજુ સુધી અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો નથી કારણ કે તે ટ્રાયલ દરમિયાન પ્રગટ થાય છે. જોકે મારું સંશોધન સૂચવે છે કે, સાક્ષીનું તેના કે તેણીના અગાઉના નિવેદનમાંથી પાછા હટવું એ ટ્રાયલમાં એક નિર્ણાયક ક્ષણ છે, જે ટ્રાયલમાં સંકળાયેલા લોકો અને કોર્ટ તંત્ર વચ્ચે ઉદ્ભવતા તણાવને સ્પષ્ટ રીતે આવરી લે છે."

"મારા ફિલ્ડવર્કના અનુભવોમાં, સાક્ષીઓ માત્ર ત્યારે જ "પ્રતિકૂળ" નથી બનતા જ્યારે તેઓ પોલીસ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા કેસમાં સીધા સંકળાયેલા હોય, પરંતુ ત્યારે પણ જ્યારે તેઓ વાદી પક્ષ તરફ હોય છે. પોલીસ તપાસ અને ટ્રાયલની વચ્ચે પસાર થતા મોટાભાગે લાંબા સમયગાળા દરમિયાન, મેં વારંવાર જોયું છે કે, જે પક્ષે ફરિયાદ નોંધાવી હોય (અને જે મુખ્ય સાક્ષી બને છે) તે વળતર, ધમકી અથવા બ્લેકમેઈલના માધ્યમથી બીજા પક્ષ સાથે સમાધાન કરીને કેસમાં ન પુરી શકાય એવું નુકસાન પહોંચાડી શકે છે."

૫૦. હાલનો કેસ "સમાધાનની સંસ્કૃતિ" થી ડંખાયેલો હોય તેવું લાગે છે. સદનસીબે, પી.ડબલ્યુ. ૪ નું આરોપી રમેશને બચાવવાનો પ્રયાસ કરતું નિવેદન પી.જી.આઈ.એમ.એસ., રોહતકના રેકોર્ડને ધ્યાનમાં રાખીને ખોટું સાબિત થયું છે અને, તેથી, અમે ઠરાવ્યું છે કે હાઈકોર્ટ તેની જુબાનીને નકારી કાઢવામાં સાચી હતી."

૧૩. આ કેસની હકીકતોમાં, પોસ્ટમોર્ટમ રિપોર્ટ, બંને મૃતકના શરીર પર છરીના વિવિધ ઘા ની પુષ્ટિ કરતી ડૉ. મહેશ પાનસુરા, પી.ડબલ્યુ. ૯ ની જુબાનીઓ, મૃત્યુનું કારણ અને મૃતકના લોહીના નમૂના લેવા જે સીલ કરીને રવાના કરવામાં આવ્યા હતા તે ફોરેન્સિક પુરાવાના સ્વરૂપમાં પૂરતી સામગ્રી ઉપલબ્ધ હતી. અન્ય પ્રોસિક્યુશન સાક્ષીઓ એટલે કે સંબંધિત તપાસ અધિકારીઓ પી.ડબલ્યુ. ૧૦ તપાસની પ્રક્રિયા હાથ ધરી હોવાની પુષ્ટિ કરે છે અને આરોપી નં. ૧ અને

આરોપી નં. ૨ ની માતા અને સાસુ સવિતાબેન પી.ડબલ્યુ. ૧ દ્વારા કરવામાં આવેલ નિવેદન, નોંધાયેલી ફરિયાદ અને આશાબેન પી.ડબલ્યુ. ૫ દ્વારા નોંધવામાં આવેલ નિવેદનને વાજબી શંકાની બહાર પ્રસ્થાપિત અને સાબિત કરવાની જરૂર છે. જે રીતે વિદ્વાન ટ્રાયલ જજે રજૂ કરાયેલી પુરસીસ અને થયેલા સમાધાનના આધારે ટ્રાયલ બંધ કરી છે તે એકંદરે દર્શાવે છે કે તેઓ પુરાવા અધિનિયમની ૧૫૪ વાંચતા ૧૬૫ હેઠળ તેમની ફરજો બજાવવામાં નિષ્ફળ ગયા છે જોકે, પ્રોસિક્યુશન દ્વારા પુરાવાના સ્વરૂપમાં પૂરતી સામગ્રી રેકોર્ડ પર ન લાવી શકવાની ગેરહાજરીમાં, જેનો સંદર્ભ અમે આ ચુકાદાના ફકરા ૫ માં આપ્યો છે, વિદ્વાન ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલ નિર્દોષ છુટકારો રિ–ટ્રાયલ (ફરીથી ખટલો ચલાવવા) નો આદેશ આપીને અમારા દ્વારા દખલગીરીની માંગ કરે છે કારણ કે ટ્રાયલ એક મજાક અને સંપૂર્ણપણે ન્યાયની નિષ્ફળતા હતી.

૧૪. અમે સમગ્ર સામગ્રી અને અમુક સાક્ષીઓ જેમને ચાર્જ–શીટમાં દર્શાવવામાં આવ્યા હતા પરંતુ જેમની તપાસ કરવામાં આવી ન હતી તેમની કાળજીપૂર્વક પુનઃતપાસ કરી છે પરંતુ તે જ સમયે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૮૬ સાથે વાંચવામાં આવતી કલમ ૩૭૮ હેઠળ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાની બાબતમાં એપેક્સ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત માપદંડોને ધ્યાનમાં રાખીને, અમને જણાયું છે કે સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ માં વિદ્વાન પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર, ફાસ્ટ ટ્રેક કોર્ટ, રાજકોટ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ ટ્રાયલ કોર્ટનો નિર્દોષ છુટકારાનો તારીખ ૦૯/૦૩/૨૦૦૬ નો ચુકાદો અને આદેશ પુરાવાના કાયદાની

પ્રક્રિયાના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોની અવગણના કરવા અને આગળ સમાધાન દાખલ કરવા અને પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૬૫ હેઠળની ફરજો બજાવ્યા વિના સાક્ષીઓને પ્રતિકૂળ થવા દેવાના અંતર્ગત ભ્રામકતાના દોષથી પીડાય છે. અમને ખાતરી છે કે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૮૬(બી) (આઈ) સાથે વાંચતા કલમ ૩૭૮ હેઠળ સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટેનો કેસ બને છે અને સક્ષમ અધિકારક્ષેત્રની કોર્ટ એટલે કે પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર, ફાસ્ટ ટ્રેક કોર્ટ, રાજકોટ દ્વારા સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ ની રિ–ટ્રાયલ માટે, એપેક્સ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત કાયદાને ધ્યાનમાં રાખીને, જેનો સંદર્ભ અહીં ઉપર આપવામાં આવ્યો છે અને આરોપીઓને તક આપ્યા પછી, શક્ય તેટલી ઝડપથી આદેશ આપવો જોઈએ.

૧૫. ગુનાના પીડિતોને આપવામાં આવનાર વળતરની વાત છે ત્યાં સુધી અમે સી.આર.પી.સી. ની કલમ ૩૫૭ જે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૧, ૩૮, ૩૯એ, ૪૧ અને ૫૧એ સાથે વાંચવામાં આવે છે તેનો સંદર્ભ આપીએ છીએ અને તેના પર આધાર રાખીએ છીએ.

૧૬. સુરેશ અને અન્ય (ઉપર મુજબ) માં, એપેક્સ કોર્ટે ભારતના બંધારણની કલમ ૨૧ અને ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭ અને ૩૫૭એ ના સંદર્ભમાં વિક્ટિમોલોજી અને વળતર અને પીડિતને આપવામાં આવતા ખર્ચ, વળતર અને અન્ય રાહતના ખ્યાલની પુનઃ સમીક્ષા કરી છે જે નીચે મુજબ છે:

"કલમ ૨૧: જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ:- કાયદા દ્ધારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરી શકાશે નહીં.

કલમ ૩૫૭: વળતર ચૂકવવાનો આદેશ:-(૧) જ્યારે કોર્ટ દંડની સજા અથવા એવી સજા (મૃત્યુદંડની સજા સહિત) લાદે છે જેનો દંડ એક ભાગ હોય, ત્યારે કોર્ટ ચુકાદો પસાર કરતી વખતે વસૂલ કરવામાં આવેલા સમગ્ર અથવા દંડના કોઈપણ ભાગને લાગુ કરવાનો આદેશ આપી શકે છે-

(એ) પ્રોસિક્યુશનમાં યોગ્ય રીતે થયેલા ખર્ચને પહોંચી વળવા;

(બી) ગુના દ્ધારા થયેલા કોઈપણ નુકસાન અથવા ઈજા માટે કોઈપણ વ્યક્તિને વળતરની ચૂકવણી માટે, જ્યારે કોર્ટના અભિપ્રાય મુજબ, સિવિલ કોર્ટમાં આવી વ્યક્તિ દ્ધારા વળતર વસૂલ કરી શકાય તેમ હોય;

(સી) જ્યારે કોઈપણ વ્યક્તિને અન્ય વ્યક્તિના મૃત્યુનું કારણ બનવા માટે અથવા આવા ગુનાના કમિશનને ઉશ્કેરવા માટે કોઈપણ ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવે છે, ત્યારે ફેટલ એક્સિડન્ટ્સ એક્ટ, ૧૮૫૫ (૧૮૫૫ નો ૧૩) હેઠળ, આવા મૃત્યુથી તેમને થયેલા નુકસાન માટે સજા પામેલ વ્યક્તિ પાસેથી નુકસાની વસૂલવા માટે હકદાર વ્યક્તિઓને વળતર ચૂકવવા;

(ડી) જ્યારે કોઈપણ વ્યક્તિ ચોરી, ફોજદારી ઉચાપત, ફોજદારી વિશ્વાસઘાત, અથવા છેતરપિંડી, અથવા ચોરાયેલી મિલકત હોવાનું જાણીને અથવા માનવાનું કારણ હોવા છતાં તેને અપ્રમાણિક રીતે મેળવવા કે જાળવી રાખવા, અથવા તેને નિકાલ કરવામાં સ્વેચ્છાએ મદદ કરવાના કોઈપણ ગુના માટે દોષિત ઠરે છે, તો આવી મિલકતના કોઈપણ સાચા ખરીદનારને મિલકતના નુકસાન માટે વળતર આપવા જો આવી મિલકત તેને હકદાર વ્યક્તિના કબજામાં પાછી આપવામાં આવે છે.

(૨) જો એવી કોર્ટમાં દંડ લાદવામાં આવ્યો હોય જે અપીલને આધીન છે, તો અપીલ રજૂ કરવા માટે મંજૂર થયેલો સમયગાળો પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી, અથવા જો અપીલ રજૂ કરવામાં આવી હોય, તો અપીલનો નિર્ણય ન આવે ત્યાં સુધી આવી કોઈ ચૂકવણી કરવામાં આવશે નહીં.

(૩) જ્યારે કોર્ટ સજા લાદે છે, જેમાં દંડ એક ભાગ નથી, ત્યારે કોર્ટ ચુકાદો પસાર કરતી વખતે આરોપી વ્યક્તિને તે અધિનિયમ જેના માટે આરોપી વ્યક્તિને સજા કરવામાં આવી છે તેના કારણે કોઈપણ નુકસાન કે ઈજા સહન કરનાર વ્યક્તિને આદેશમાં ઉલ્લેખિત રકમ મુજબ વળતર પેટે ચૂકવવાનો આદેશ આપી શકે છે.

(૪) આ કલમ હેઠળનો આદેશ એપેલેટ કોર્ટ અથવા હાઈકોર્ટ અથવા સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા તેની રિવિઝનની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે પણ આપી શકાય છે.

(૫) એ જ બાબતને લગતા કોઈપણ અનુગામી સિવિલ દાવામાં વળતર આપતી વખતે, કોર્ટ આ કલમ હેઠળ વળતર તરીકે ચૂકવવામાં આવેલી અથવા વસૂલ કરવામાં આવેલી કોઈપણ રકમને ધ્યાનમાં લેશે.

૩૫૭એ. વિક્ટિમ કોમ્પેન્સેશન સ્કીમ (પીડિત વળતર યોજના).– (૧) દરેક રાજ્ય સરકાર કેન્દ્ર સરકારના સંકલનમાં ગુનાના પરિણામે નુકસાન કે ઈજા સહન કરનાર અને પુનર્વસનની જરૂર હોય તેવા પીડિત અથવા તેના આશ્રિતોને વળતરના હેતુ માટે ભંડોળ પૂરું પાડવા માટે એક યોજના તૈયાર કરશે.

(૨) જ્યારે પણ કોર્ટ દ્વારા વળતર માટે ભલામણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ અથવા રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ, જે પણ કિસ્સો હોય, પેટા–કલમ (૧) માં સંદર્ભિત યોજના હેઠળ આપવામાં આવનાર વળતરની રકમ નક્કી કરશે.

(૩) જો ટ્રાયલ કોર્ટ, ટ્રાયલના અંતે, સંતુષ્ટ થાય કે કલમ ૩૫૭ હેઠળ આપવામાં આવેલ વળતર આવા પુનર્વસન માટે પૂરતું નથી, અથવા જ્યાં કેસનો અંત નિર્દોષ છુટકારા અથવા ડિસ્ચાર્જમાં આવે છે અને

પીડિતનું પુનર્વસન કરવાનું હોય, તો તે વળતર માટે ભલામણ કરી શકે છે.

(૪) જ્યાં ગુનેગાર પકડાતો નથી અથવા ઓળખાતો નથી, પરંતુ પીડિતની ઓળખ થઈ ગઈ છે, અને જ્યાં કોઈ ટ્રાયલ થતી નથી, ત્યાં પીડિત અથવા તેના આશ્રિતો વળતર આપવા માટે રાજ્ય અથવા જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળને અરજી કરી શકે છે.

(૫) આવી ભલામણો અથવા પેટા–કલમ (૪) હેઠળની અરજી મળ્યા પછી, રાજ્ય અથવા જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ યોગ્ય તપાસ કર્યા પછી બે મહિનાની અંદર તપાસ પૂર્ણ કરીને પર્યાપ્ત વળતર એનાયત કરશે.

(૬) રાજ્ય અથવા જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ, જે પણ કિસ્સો હોય, પીડિતની વેદનાને ઓછી કરવા માટે, પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારી અથવા સંબંધિત વિસ્તારના મેજિસ્ટ્રેટના પદથી નીચે ન હોય તેવા પોલીસ અધિકારીના પ્રમાણપત્ર પર વિના મૂલ્યે તાત્કાલિક પ્રાથમિક સારવાર સુવિધા અથવા તબીબી લાભો ઉપલબ્ધ કરાવવાનો આદેશ આપી શકે છે, અથવા યોગ્ય સત્તાધિકારીને યોગ્ય લાગે તેવી અન્ય કોઈ વચગાળાની રાહત આપી શકે છે."

એપેક્સ કોર્ટના ચુકાદાનો ફકરો ૧૩ થી ૧૯ નીચે મુજબ છે:

"૧૩. હવે મુદ્દા સાથે કામ પાર પાડવું યોગ્ય રહેશે. સી.આર.પી.સી. માં આ જોગવાઈ અધિનિયમ V ઓફ ૨૦૦૯ મારફતે સામેલ કરવામાં આવી છે અને તારીખ ૩૧/૧૨/૨૦૦૯ ના જાહેરનામાના ધ્યાનમાં રાખીને સુધારો યોગ્ય રીતે અમલમાં આવ્યો છે. આ જોગવાઈનો ઉદ્દેશ્ય અને હેતુ કોર્ટને રાજ્યને એવા પીડિતને વળતર ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવા માટે સક્ષમ બનાવવાનો છે જ્યાં કલમ ૩૫૭ હેઠળનું વળતર પૂરતું ન હતું અથવા જ્યાં કેસનો અંત નિર્દોષ છુટકારા કે ડિસ્ચાર્જમાં આવ્યો હોય અને પીડિતને પુનર્વસનની જરૂર હોય. લો કમિશનના ૧૫૨મા રિપોર્ટની ભલામણ પર આ જોગવાઈનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. તે વળતરને પીડિતોના રક્ષણની પદ્ધતિઓમાંની એક તરીકે માન્યતા આપે છે. અંકુશ શિવાજી ગાયકવાડ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર[૨], ઇન રે: વિલેજ કોર્ટના આદેશ પર સામૂહિક બળાત્કારનો દાવો કરતી ભારતીય મહિલા બિઝનેસ એન્ડ ફાઇનાન્શિયલ ન્યૂઝમાં પ્રકાશિત[૩], મોહમ્મદ હારૂન વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા[૪] અને લક્ષ્મી વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા[૫] સહિતના અનેક ચુકાદાઓમાં આ જોગવાઈ તરફ આ કોર્ટનું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે.

૧૪. અબ્દુલ રશીદ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ઓડિશા અને અન્ય [૬] માં, જેમાં અમારામાંના એક (ગોયલ, જે.) પક્ષકાર હતા, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:–

"૬. વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે શું રાજ્યની જવાબદારી માત્ર કેસ નોંધીને, તપાસ હાથ ધરીને અને પ્રોસિક્યુશન શરૂ કરીને પૂરી થઈ જાય છે અને શું આ પગલાં લેવા ઉપરાંત, રાજ્યની પીડિત પ્રત્યે વધુ જવાબદારી છે. આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે શું દોષિત ઠરે કે નિર્દોષ છૂટે તેને ધ્યાનમાં લીધા વિના વળતર આપવાની કોર્ટની કાનૂની ફરજ છે. જ્યારે રાજ્ય આરોપીને ઓળખવામાં નિષ્ફળ જાય છે અથવા ગુનેગારને સજા આપવા માટે સ્વીકાર્ય પુરાવા એકત્રિત કરવામાં અને રજૂ કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે, ત્યારે વળતર આપવાની ફરજ રહે છે. ગુનાના પીડિત અથવા તેના સગાંસંબંધીઓની કાયદેસરની અપેક્ષા હોય છે કે રાજ્ય ગુનેગારને સજા આપશે અને પીડિતને વળતર આપશે. સજા વિનાના ગુનાઓ માટે પ્રણાલીગત અથવા અન્ય નિષ્ફળતાઓ જવાબદાર છે જેને તપાસ અને પ્રોસિક્યુશનની કામગીરી સંભાળનારાઓની ગુણવત્તા અને અખંડિતતામાં સુધારો કરવા ઉપરાંત ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરમાં સુધારો કરીને સંબોધિત કરવાની જરૂર છે પરંતુ પીડિતને ન્યાય પ્રદાન કરવામાં ગુનેગારને સજા આપવી એ એકમાત્ર પગલું નથી. પીડિત આર્થિક વળતર સહિત પુનર્વસનનાં

પગલાં માટેની પદ્ધતિની અપેક્ષા રાખે છે. આવું વળતર કલમ ૨૧ ના સંદર્ભમાં જાહેર કાયદાના ઉપાય તરીકે ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવ્યો છે. અસંખ્ય કેસોમાં, પીડિતોને ન્યાય અપાવવા માટે, માનનીય સુપ્રીમ કોર્ટે જ્યાં રાજ્ય અથવા અન્ય સત્તાવાળાઓ પીડિતોના જીવન અને સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા હોય ત્યાં નાણાકીય વળતર તેમજ પુનર્વસન સેટલમેન્ટની ચૂકવણીનો નિર્દેશ આપ્યો છે. દાખલા તરીકે, કેવલ પાટી વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. (૧૯૯૫) ૩ એસસીસી ૬૦૦ (સહ–કેદી દ્વારા કેદીનું મૃત્યુ), સુપ્રીમ કોર્ટ લીગલ એઇડ કમિટી વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર, (૧૯૯૧) ૩ એસસીસી ૪૮૨ (જેલ સત્તાવાળાઓ દ્વારા સમયસર તબીબી સહાય પૂરી પાડવામાં નિષ્ફળતા), ચેરમેન, રેલવે બોર્ડ વિરુદ્ધ ચંદ્રિમા દાસ, (૨૦૦૦) ૨ એસસીસી ૪૬૫ (રેલવે કર્મચારી દ્વારા બાંગ્લાદેશી નાગરિક પર બળાત્કાર), નીલાબતી બેહેરા વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા, (૧૯૯૩) ૨ એસસીસી ૭૪૬ (કસ્ટડીમાં મૃત્યુ), ખત્રી (I) વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર (૧૯૮૧) ૧ એસસીસી ૬૨૩ (જેલ સ્ટાફ દ્વારા કેદીઓને અંધ કરવા), યુનિયન કાર્બાઇડ કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, (૧૯૮૯) ૧ એસસીસી ૬૭૪ (ગેસ લીક પીડિતો).

૭. કલમ ૨૧ નો વિસ્તરતો વ્યાપ જ્યારે રાજ્ય અથવા તેના પદાધિકારીઓ ગુનાહિત કૃત્ય માટે દોષિત હોય ત્યારે માત્ર વળતર પૂરું પાડવા સુધી મર્યાદિત નથી પરંતુ જ્યારે રાજ્ય અથવા તેના પદાધિકારીની કોઈ ભૂમિકા વિના કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે પીડિત અથવા તેના પરિવારનું પુનર્વસન કરવા સુધી પણ વિસ્તરેલ છે. રિટ અધિકારક્ષેત્રમાં જાહેર કાયદાના ઉપાય મારફતે પીડિતને વળતર આપવાના ખ્યાલ ઉપરાંત, ફોજદારી પ્રોસિક્યુશનના પરિણામને ધ્યાનમાં લીધા વિના કોર્ટો દ્વારા વળતર માટે ચોક્કસ જોગવાઈનો સમાવેશ કરવાની જરૂરિયાત અનુભવાઈ હતી. તે મુજબ, સી.આર.પી.સી. માં કલમ ૩૫૭એ રજૂ કરવામાં આવી છે અને ઓડિશા રાજ્ય દ્વારા 'ધ ઓડિશા વિક્ટિમ કોમ્પેન્સેશન સ્કીમ, ૨૦૧૨' નામની એક યોજના ઘડવામાં આવી છે. ઉક્ત કલમ હેઠળ વળતર ગુનાના પીડિતને તમામ કેસોમાં દોષિત ઠરે કે નિર્દોષ છૂટે તેને ધ્યાનમાં લીધા વિના ચૂકવવાપાત્ર છે. વળતરની રકમ ઉક્ત યોજના અનુસાર યોગ્ય મંચ પર નક્કી કરવામાં આવી શકે છે, પરંતુ આવા પગલાં લેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, કોઈપણ કાર્યવાહીમાં સૌથી વહેલી તકે વચગાળાનું વળતર આપવું જોઈએ.

૮. અંકુશ શિવાજી ગાયકવાડ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, (૨૦૧૩) ૬ એસસીસી ૭૭૦ માં, માનનીય સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા કાયદાના

વિકાસના સંદર્ભમાં આ બાબતની સમીક્ષા કરવામાં આવી હતી અને અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"૩૩. આ કોર્ટના ન્યાયિક ચુકાદાઓની લાંબી હારમાળાએ ગુનાના પીડિતો પ્રત્યેના અભિગમમાં કોઈ અચોક્કસ પરિભાષા વિનાના માળખાકીય પરિવર્તનને માન્યતા આપી છે જેમને તેઓએ સહન કરેલ નુકસાન કે ઈજા માટે સમારકામ, પુનઃસ્થાપન અથવા વળતર માટે હકદાર ઠેરવ્યા છે. પ્રતિશોધથી પુનઃસ્થાપન તરફનો આ બદલાવ ૧૯૬૦ ના દાયકાના મધ્યમાં શરૂ થયો હતો અને તે પછીના દાયકાઓમાં વેગ પકડ્યો હતો. રસપ્રદ વાત એ છે કે કાયદો ઘડનારાઓ અને અદાલતો દ્વારા પ્રાચીન સમયમાં જે સામાન્ય બાબત હતી તેના પર પાછા ફરવા સાથે આ ચક્ર પૂરું થતું જોવા મળે છે. "વિક્ટિમ રેસ્ટિટ્યુશન ઇન ક્રિમિનલ લો પ્રોસેસ: અ પ્રોસિજરલ એનાલિસિસ" પરના એક લેખમાં હાર્વર્ડ લો રિવ્યુ (૧૯૮૪) પુનઃસ્થાપનના ખ્યાલના ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યનો નીચેના શબ્દોમાં સારાંશ આપે છે:

"સજા આપવા માટેના નવતર અભિગમથી દૂર, સમગ્ર ઈતિહાસ દરમિયાન શિક્ષાત્મક દંડ તરીકે પુનઃસ્થાપનનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રાચીન સમાજોમાં, નાગરિક અને ફોજદારી કાયદાના વૈચારિક વિભાજન પહેલાં, ગુનેગારને ગુનાને કારણે થતા કોઈપણ

નુકસાન માટે પીડિત અથવા તેના પરિવારની ભરપાઈ કરવા માટે કહેવું તે પ્રમાણભૂત પ્રથા હતી. આવા પુનઃસ્થાપનનો પ્રાથમિક હેતુ પીડિતને વળતર આપવાનો ન હતો, પરંતુ પીડિત અથવા સમુદાય દ્વારા હિંસક બદલો લેવાથી ગુનેગારને બચાવવાનો હતો. આ એક એવું માધ્યમ હતું જેના દ્વારા ગુનેગાર તેણે તોડેલી શાંતિને પાછી ખરીદી શકતો હતો. જેમ જેમ રાજ્યે ધીમે ધીમે સજાની સંસ્થા પર એકાધિકાર સ્થાપિત કર્યો, અને નાગરિક અને ફોજદારી કાયદા વચ્ચે વિભાજન ઉભરી આવ્યું, પીડિતના વળતરના અધિકારને નાગરિક કાયદામાં સમાવિષ્ટ કરવામાં આવ્યો."

૩૪. આધુનિક ખ્યાલો કે જે નાગરિક અને ફોજદારી કાયદા વચ્ચે ભેદ ઉભો કરે છે જેમાં નાગરિક કાયદો ખાનગી અન્યાય માટે વળતર આપવા માટેના ઉપાયો પ્રદાન કરે છે અને ફોજદારી કાયદો ખોટું કરનારને સજા આપવાનું ધ્યાન રાખે છે, તાજેતરના સમય સુધી ઉભરી આવેલી કાનૂની સ્થિતિ એ હતી કે ફોજદારી કાયદાએ પીડિતોને વળતરની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી કારણ કે વળતર એ સિવિલ કોર્ટના અધિકારક્ષેત્રમાં આવતો સિવિલ ઉપાય હતો. તાજેતરના સમયમાં આ પરંપરાગત સ્થિતિમાં નોંધપાત્ર મોટો બદલાવ આવ્યો છે, કારણ કે વિશ્વભરના સમાજોને વધુને વધુ લાગવા માંડ્યું છે કે ધારાસભાઓ અને અદાલતો દ્વારા ગુનાના પીડિતોની સમાન રીતે

ઉપેક્ષા કરવામાં આવી રહી છે. તેથી, કેનેડા, ઑસ્ટ્રેલિયા, ઇંગ્લેન્ડ, ન્યુઝીલેન્ડ, ઉત્તરી આયર્લૅન્ડ અને યુએસએના કેટલાક રાજ્યો સહિત ઘણા દેશોમાં ફોજદારી ન્યાયનું સંચાલન કરતી કોર્ટો દ્વારા પુનઃસ્થાપન/વળતર પ્રદાન કરવા માટેના કાયદા રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

૩૫. ક્રિમિનલ ઇન્જ્યુરીઝ કોમ્પેન્સેશન સ્કીમ, ૧૯૬૪ હેઠળ રાજ્ય દ્વારા પીડિત વળતર માટે અલગ કાનૂની યોજના અપનાવનાર ઇંગ્લેન્ડ કદાચ પ્રથમ દેશ હતો. ક્રિમિનલ જસ્ટિસ એક્ટ, ૧૯૭૨ હેઠળ ગુનેગાર દ્વારા વળતરની ચૂકવણીનો ખ્યાલ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. ધ ઓક્સફોર્ડ હેન્ડબુક ઓફ ક્રિમિનોલોજી (૧૯૯૪ આવૃત્તિ, પાના નં. ૧૨૩૭-૧૨૩૮) માંથી નીચેનો અંશ, જેને દિલ્હી ડોમેસ્ટિક વર્કીંગ વુમન્સ ફોરમ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય (૧૯૯૫) ૧ એસસીસી ૧૪ માં મંજૂરી સાથે ટાંકવામાં આવ્યો છે તે યોગ્ય છે: (એસસીસી પાના નં. ૨૦-૨૧, ફકરો-૧૬)

"૧૬......ગુનેગાર દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર વળતર ક્રિમિનલ જસ્ટિસ એક્ટ ૧૯૭૨ માં રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું જેણે કોર્ટોને એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં 'ઇજા', નુકસાન, અથવા હાનિ' પરિણમી હોય ત્યાં મુખ્ય દંડ ઉપરાંત વળતર માટે આકસ્મિક આદેશ આપવાની સત્તા આપી હતી. ક્રિમિનલ જસ્ટિસ એક્ટ ૧૯૮૨ એ પ્રથમ વખત એકમાત્ર દંડ તરીકે

વળતરનો આદેશ આપવાનું શક્ય બનાવ્યું. તેમાં એવું પણ જરૂરી હતું કે જે કિસ્સાઓમાં દંડ અને વળતરના આદેશો એકસાથે આપવામાં આવ્યા હોય, ત્યાં વળતરની ચૂકવણીને દંડ કરતાં પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ. આ વિકાસે પીનોલોજીના વિચારોમાં એક મોટો બદલાવ દર્શાવ્યો, જે પરંપરાગત સજાના સંકુચિત પ્રતિશોધાત્મક ઉદ્દેશ્યો કરતાં પુનઃસ્થાપન અને સમારકામ સાથે જોડાયેલ વધતા મહત્વને પ્રતિબિંબિત કરે છે. ક્રિમિનલ જસ્ટિસ એક્ટ ૧૯૮૨ એ આ બદલાવને આગળ વધાર્યો. તેણે કોર્ટો માટે મૃત્યુ, ઈજા, નુકસાન અથવા હાનિના દરેક કિસ્સામાં વળતરનો આદેશ આપવા પર વિચાર કરવાનું જરૂરી બનાવ્યું અને, જ્યાં આવો આદેશ આપવામાં આવ્યો ન હોય, ત્યાં કોર્ટ પર આમ ન કરવાના કારણો આપવાની ફરજ લાદી. તેણે વળતર માટે પાત્ર ઈજાઓની શ્રેણી પણ વિસ્તૃત કરી. આ નવી જરૂરિયાતોનો અર્થ એ છે કે જો કોર્ટ વળતરનો આદેશ આપવા માટે નિષ્ફળ જાય તો તેણે કારણો પૂરા પાડવા જ પડશે. જ્યાં કારણો આપવામાં આવે છે, પીડિત ન્યાયિક સમીક્ષાના આધીન રહેવા માટે આ માટે અરજી કરી શકે છે......

૧૯૯૧ નો ક્રિમિનલ જસ્ટિસ એક્ટ એવી ઘણી જોગવાઈઓ ધરાવે છે જે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે વળતર માટે વધુ મોટી ભૂમિકાને પ્રોત્સાહિત કરે છે."

૩૬. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકામાં, ધ વિક્ટિમ એન્ડ વિટનેસ પ્રોટેક્શન એક્ટ ઑફ ૧૯૮૨ ફેડરલ કોર્ટને દોષિતની સજાના ભાગ રૂપે નાણાકીય વળતર દ્ધારા પુનઃસ્થાપન એનાયત કરવાની સત્તા આપે છે. અધિનિયમના શીર્ષક ૧૮ ની કલમ ૩૫૫૩(a)(૭) કોર્ટો માટે દરેક કિસ્સામાં "ગુનાના કોઈપણ પીડિતોને પુનઃસ્થાપન પ્રદાન કરવાની જરૂરિયાત" ને ધ્યાનમાં લેવા ફરજ પાડે છે. જોકે કોર્ટ માટે દરેક કેસમાં પુનઃસ્થાપન એનાયત કરવું ફરજિયાત નથી, પરંતુ અધિનિયમ એવી માંગ કરે છે કે કોર્ટ તેનો ઇનકાર કરવા માટેના તેના કારણો આપે. અધિનિયમના શીર્ષક ૧૮ ની કલમ ૩૫૫૩(c) નીચે મુજબ જણાવે છે:

"જો કોર્ટ પુનઃસ્થાપનનો આદેશ આપતી નથી અથવા માત્ર આંશિક પુનઃસ્થાપનનો આદેશ આપે છે, તો કોર્ટે નિવેદનમાં તેનું કારણ સામેલ કરવું પડશે."

૩૭. પુનઃસ્થાપન આદેશમાં ચૂકવવામાં આવનાર નાણાંની રકમ નક્કી કરવા માટે વધુ સારી રીતે સજ્જ થવા માટે, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો ફેડરલ કાયદો એવી આવશ્યકતા ધરાવે છે કે ગુનેગારના આર્થિક ઈતિહાસ, ગુના દ્ધારા પીડિતને થયેલ નાણાકીય નુકસાન વગેરે જેવી વિગતો પ્રિ–સેન્ટેન્સ ઇન્વેસ્ટિગેશન (સજા પૂર્વેની તપાસ) દરમિયાન

મેળવવામાં આવે, જે ગુનેગારને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા પછી ૫ અઠવાડિયાના સમયગાળા દરમિયાન હાથ ધરવામાં આવે છે.

૩૮. સ્થાનિક/મ્યુનિસિપલ કાયદાઓ સિવાય યુએન જનરલ એસેમ્બલીએ પણ "ડેક્લેરેશન ઓન બેઝિક પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ જસ્ટિસ ફોર વિક્ટિમ્સ એન્ડ એબ્યુઝ ઓફ પાવર, ૧૯૮૫" નામનો ઠરાવ પસાર કરીને ગુનાના પીડિતોના વળતર મેળવવાના અધિકારને માન્યતા આપી છે. ઠરાવમાં પુનઃસ્થાપન અને વળતર અંગે નીચે મુજબની જોગવાઈઓ હતી:

પુનઃસ્થાપન (Restitution)

૮. ગુનેગારો અથવા તેમના વર્તન માટે જવાબદાર ત્રીજા પક્ષકારોએ, જ્યાં યોગ્ય હોય ત્યાં, પીડિતો, તેમના પરિવારો અથવા આશ્રિતોને ન્યાયી પુનઃસ્થાપન કરવું જોઈએ. આવા પુનઃસ્થાપનમાં મિલકત પરત કરવી અથવા સહન કરેલા નુકસાન કે હાનિ માટેની ચૂકવણી, ભોગ બનવાના પરિણામે થયેલા ખર્ચની ભરપાઈ, સેવાઓની જોગવાઈ અને અધિકારોની પુનઃસ્થાપના સામેલ હોવી જોઈએ.

૯. સરકારોએ અન્ય ફોજદારી પ્રતિબંધો ઉપરાંત, ફોજદારી કેસોમાં સજાના વિકલ્પ તરીકે પુનઃસ્થાપનને ધ્યાનમાં લેવા માટે તેમની પ્રથાઓ, નિયમો અને કાયદાઓની સમીક્ષા કરવી જોઈએ.

૧૦. પર્યાવરણને નોંધપાત્ર નુકસાન થવાના કિસ્સામાં, જો આદેશ આપવામાં આવે તો, પુનઃસ્થાપનમાં શક્ય હોય ત્યાં સુધી, પર્યાવરણની પુનઃસ્થાપના, ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનું પુનઃનિર્માણ, સામુદાયિક સુવિધાઓની ફેરબદલી અને જ્યારે પણ આવા નુકસાનના પરિણામે સમુદાયનું સ્થળાંતર થાય ત્યારે સ્થળાંતરના ખર્ચની ભરપાઈનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

૧૧. જ્યાં જાહેર અધિકારીઓ અથવા સત્તાવાર અથવા અર્ધ–સત્તાવાર ક્ષમતામાં કાર્યરત અન્ય એજન્ટોએ રાષ્ટ્રીય ફોજદારી કાયદાઓનું ઉલ્લંઘન કર્યું હોય, ત્યાં પીડિતોએ તે રાજ્ય પાસેથી પુનઃસ્થાપન મેળવવું જોઈએ જેના અધિકારીઓ અથવા એજન્ટો થયેલા નુકસાન માટે જવાબદાર હતા. એવા કિસ્સાઓમાં જ્યાં સરકાર કે જેની સત્તા હેઠળ પીડિત કૃત્ય અથવા ચૂક થઈ હોય તે હવે અસ્તિત્વમાં ન હોય, તો ટાઇટલમાં અનુગામી રાજ્ય અથવા સરકારે પીડિતોને પુનઃસ્થાપન પ્રદાન કરવું જોઈએ.

વળતર (Compensation)

૧૨. જ્યારે ગુનેગાર અથવા અન્ય સ્રોતો પાસેથી વળતર સંપૂર્ણપણે ઉપલબ્ધ ન હોય, ત્યારે રાજ્યોએ નીચેના લોકોને નાણાકીય વળતર પૂરું પાડવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ:

(a) ગંભીર ગુનાઓના પરિણામે શારીરિક કે માનસિક સ્વાસ્થ્યમાં નોંધપાત્ર શારીરિક ઈજા અથવા ક્ષતિનો ભોગ બનેલા પીડિતો;

(b) પરિવાર, ખાસ કરીને એવી વ્યક્તિઓના આશ્રિતો જેઓ આવા ભોગ બનવાના પરિણામે મૃત્યુ પામ્યા હોય અથવા શારીરિક કે માનસિક રીતે અક્ષમ બન્યા હોય.

૧૩. પીડિતોને વળતર માટે રાષ્ટ્રીય ભંડોળની સ્થાપના, મજબૂતીકરણ અને વિસ્તરણને પ્રોત્સાહિત કરવું જોઈએ. જ્યાં યોગ્ય હોય ત્યાં, આ હેતુ માટે અન્ય ભંડોળ પણ સ્થાપિત કરી શકાય છે, જેમાં એવા કિસ્સાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે કે જ્યાં જે રાજ્યનો પીડિત રાષ્ટ્રીય હોય તે રાજ્ય નુકસાન માટે પીડિતને વળતર આપવાની સ્થિતિમાં ન હોય."

૩૯. યુએન જનરલ એસેમ્બલીએ "આંતરરાષ્ટ્રીય માનવાધિકાર કાયદાના ગંભીર ઉલ્લંઘનો અને આંતરરાષ્ટ્રીય માનવતાવાદી કાયદાના ગંભીર ઉલ્લંઘનોના પીડિતો માટે ઉપાય અને સમારકામના અધિકાર પર મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અને માર્ગદર્શિકા, ૨૦૦૫" નામનો એક ઠરાવ પસાર કર્યો જે આંતરરાષ્ટ્રીય ગુનાઓ અને માનવાધિકાર ઉલ્લંઘનના પીડિતોના અધિકારો સાથે કામ પાર પાડે છે. આ સિદ્ધાંતોને (તેમના ડ્રાફ્ટ સ્વરૂપમાં હતા ત્યારે) સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય વિરુદ્ધ

માનનીય હાઈકોર્ટ ઓફ ગુજરાત (૧૯૯૮) ૭ એસસીસી ૩૯૨ માં આ કોર્ટ દ્વારા નીચેના શબ્દોમાં મંજૂરી સાથે ટાંકવામાં આવ્યા હતા:

"૯૪. તાજેતરના વર્ષોમાં માનવ અધિકારોના ઉલ્લંઘનના પીડિતો માટે સમારકામનો અધિકાર જોર પકડી રહ્યો છે. યુનાઈટેડ નેશન્સ કમિશન ઓફ હ્યુમન રાઈટ્સે માનવ અધિકારોના ઉલ્લંઘનના પીડિતો માટે સમારકામના અધિકાર પર ડ્રાફ્ટ મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અને માર્ગદર્શિકા પરિપત્રિત કરી છે, (જુઓ જોડાણ)."

૪૦. અન્ય બાબતોની સાથે પુનઃસ્થાપન અને વળતર અંગે નીચે મુજબની જોગવાઈઓ કરવામાં આવી છે:

"૧૨. માનવાધિકાર અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય માનવતાવાદી કાયદાના ઉલ્લંઘન પહેલા અસ્તિત્વમાં રહેલી પરિસ્થિતિને પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે પુનઃસ્થાપન પ્રદાન કરવામાં આવશે. પુનઃસ્થાપનમાં અન્ય બાબતોની સાથે સાથે સ્વતંત્રતાની પુનઃસ્થાપના, કૌટુંબિક જીવન નાગરિકતા, વ્યક્તિના રહેઠાણના સ્થળે પાછા ફરવું, અને રોજગાર અથવા મિલકતની પુનઃસ્થાપના જરૂરી છે.

૧૩. માનવ અધિકારો અથવા આંતરરાષ્ટ્રીય માનવતાવાદી કાયદાના ઉલ્લંઘનના પરિણામે આર્થિક રીતે આંકવામાં આવતા નુકસાન માટે વળતર આપવામાં આવશે, જેમ કે:

(a) પીડા, વેદના અને ભાવનાત્મક તણાવ સહિત શારીરિક અથવા માનસિક નુકસાન;

(b) શિક્ષણ સહિત ગુમાવેલી તકો;

(c) ભૌતિક નુકસાન અને કમાણીની સંભાવના ગુમાવવા સહિત કમાણીનું નુકસાન;

(d) પ્રતિષ્ઠા અથવા ગૌરવને નુકસાન;

(e) કાનૂની અથવા નિષ્ણાતની સહાય, દવાઓ અને તબીબી સેવાઓ માટે જરૂરી ખર્ચ."

૪૧. આપણા દેશની વાત કરીએ તો ૧૮૯૮ ના ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડમાં કલમ ૫૪૫ ના સ્વરૂપમાં પુનઃસ્થાપન માટેની જોગવાઈ હતી, જેમાં પેટા-ખંડ ૧(બી) માં જણાવાયું છે કે કોર્ટ "ગુનાને કારણે થયેલા કોઈપણ નુકસાન અથવા ઈજા માટે કોઈપણ વ્યક્તિને વળતરની ચૂકવણીનો નિર્દેશ આપી શકે છે જ્યારે કોર્ટના અભિપ્રાય મુજબ સબસ્ટેન્શિયલ વળતર સિવિલ કોર્ટમાં આવી વ્યક્તિ દ્વારા વસૂલ કરી શકાય તેમ હોય".

૪૨. ૧૯૬૯ માં સબમિટ કરાયેલા તેના ૪૧મા રિપોર્ટમાં લો કમિશન ઓફ ઈન્ડિયાએ ૧૮૯૮ ના ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૫૪૫ ની વ્યાપકપણે ચર્ચા કરી અને નીચે મુજબ જણાવ્યું:

"૪૬.૧૨.. કલમ ૫૪૫– કલમ ૫૪૫ ના પેટા–કલમ (૧) ના ખંડ (બી) હેઠળ, કોર્ટ "ગુનાને કારણે થયેલા કોઈપણ નુકસાન અથવા ઈજા માટે કોઈપણ વ્યક્તિને વળતરની ચૂકવણીનો નિર્દેશ આપી શકે છે જ્યારે કોર્ટના અભિપ્રાય મુજબ સબસ્ટેન્શિયલ વળતર સિવિલ કોર્ટમાં આવી વ્યક્તિ દ્વારા વસૂલ કરી શકાય તેમ હોય." વળતર સિવિલ કોર્ટમાં વસૂલ કરી શકાય તેવું હોવું જોઈએ તેવી જરૂરિયાતનું મહત્વ એ છે કે જે કૃત્ય પ્રશ્નમાં રહેલ ગુનો બને છે તે ટોર્ટ પણ હોવું જોઈએ. "સબસ્ટેન્શિયલ" શબ્દનો ઉપયોગ કદાચ એવા કેસોને બાકાત રાખવા માટે કરવામાં આવ્યો હોય તેવું લાગે છે જ્યાં માત્ર નજીવા નુકસાન વસૂલ કરી શકાય તેમ હોય. અમને લાગે છે કે આ પાસા પર ભાર મૂકવો ભાગ્યે જ જરૂરી છે, કારણ કે કોઈ પણ સંજોગોમાં તે વળતર ચૂકવવાનો આદેશ આપવો કે ન આપવો તે સંપૂર્ણપણે ફોજદારી કોર્ટના વિવેકાધિકારમાં છે, અને વ્યવહારમાં, તેઓ આ જોગવાઈનો ઉપયોગ કરવામાં ખાસ ઉદાર નથી. અમે ખંડમાંથી "સબસ્ટેન્શિયલ" શબ્દને કાઢી નાખવાનો પ્રસ્તાવ મૂકીએ છીએ."

૪૩. ઉપરોક્ત રિપોર્ટમાં લો કમિશન દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણોના આધારે, ભારત સરકારે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ બિલ, ૧૯૭૦ રજૂ કર્યું, જેનો ઉદ્દેશ્ય કલમ ૫૪૫ માં સુધારો કરવાનો અને

તેને આજે જેવી રીતે વંચાય છે તે રીતે કલમ ૩૫૭ ના રૂપમાં રજૂ કરવાનો હતો. બિલ અંતર્ગત હેતુઓ અને કારણોનું નિવેદન નીચે મુજબ હતું:

"ખંડ ૩૬૫ [હવે કલમ ૩૫૭] જે કલમ ૫૪૫ ને અનુરૂપ છે તે ગુનાના પીડિતોને વળતર ચૂકવવાની જોગવાઈ કરે છે. હાલમાં આવા વળતરનો આદેશ ત્યારે જ આપી શકાય છે જ્યારે કોર્ટ દંડ લાદે છે અને રકમ દંડની રકમ પૂરતી મર્યાદિત હોય છે. નવી જોગવાઈ હેઠળ, ગુનો દંડ સાથે શિક્ષાપાત્ર છે કે કેમ અને દંડ ખરેખર લાદવામાં આવ્યો છે કે કેમ તેને ધ્યાનમાં લીધા વિના વળતર એનાયત કરી શકાય છે, પરંતુ જો આરોપીને દોષિત ઠેરવવામાં આવે તો જ આવા વળતરનો આદેશ આપી શકાય છે. શારીરિક અથવા આર્થિક કોઈપણ નુકસાન અથવા ઈજા માટે વળતર ચૂકવવાપાત્ર હોવું જોઈએ અને કોર્ટે ઈજાની પ્રકૃતિ, તેને પહોંચાડવાની રીત, આરોપીની ચૂકવવાની ક્ષમતા અને અન્ય સંબંધિત પરિબળોનું યોગ્ય ધ્યાન રાખવું પડશે."

૪૪. સજા સંભળાવવાના હેતુસર ગુનેગારની પૃષ્ઠભૂમિ સંબંધિત વ્યાપક વિગતો મેળવવાની કોર્ટોની જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં, લો કમિશને ૧૯૭૨ માં સબમિટ કરાયેલા "ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ બિલ, ૧૯૭૦ હેઠળ કેટલાક પ્રશ્નો" પરના તેના ૪૮મા રિપોર્ટમાં આ બાબતની થોડી વિગતવાર ચર્ચા કરી, જેમાં નીચે મુજબ જણાવાયું છે:

"૪૫. સેન્ટેન્સિંગ (સજા કરવી)– હવે એ વાતનો વધુને વધુ સ્વીકાર થઈ રહ્યો છે કે તર્કસંગત અને સુસંગત સજાની નીતિ માટે વર્તમાન સિસ્ટમમાં રહેલી ઘણી ખામીઓ દૂર કરવાની જરૂર છે. આવી જ એક ખામી એ ગુનેગારની લાક્ષણિકતાઓ અને પૃષ્ઠભૂમિ વિશે વ્યાપક માહિતીનો અભાવ છે.

સજાના ઉદ્દેશ્યો–જે પોતે જ અસ્પષ્ટ છે–વ્યાપક માહિતીની ગેરહાજરીમાં કે જેના પર સુધારાત્મક પ્રક્રિયા ચલાવવાની હોય છે તે વધુ અસ્પષ્ટ બને છે. જનતાની સાથે સાથે ખુદ કોર્ટ પણ આ બાબતમાં ન્યાયિક અભિગમ વિશે અંધારામાં હોય છે.

અમારો એવો મત છે કે સજાને લગતા સંજોગોના પુરાવા લેવાને પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ, અને પ્રોસિક્યુશન તેમજ આરોપી બંનેને આ પ્રક્રિયામાં સહકાર આપવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ."

૪૫. ૧૯૭૩ ના ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડે જેમાં ૧૯૭૦ ના ઉક્ત બિલમાં સૂચિત ફેરફારોને સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા તે તેના ઉદ્દેશ્યો અને કારણોમાં જણાવે છે કે કલમ ૩૫૭ નો હેતુ "સમુદાયના યોગ્ય વર્ગોને રાહત પ્રદાન કરવાનો" હતો અને સુધારેલા સી.આર.પી.સી. એ કોર્ટને અગાઉ કોડ હેઠળ પરવાનગી હતી તેના કરતા ગુનાના પીડિતોને આરોપી દ્વારા વળતરની ચૂકવણીનો આદેશ

"વધુ હદ સુધી" આપવાની સત્તા આપી. કલમ ૩૫૭ રજૂ કરીને લાવવામાં આવેલા ફેરફારો નીચે મુજબ હતા:

(i) "સબસ્ટેન્શિયલ" શબ્દ કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો.

(ii) નવી પેટા–કલમ (૩) ઉમેરવામાં આવી હતી જે એવા કેસોમાં પણ વળતરની ચૂકવણીની જોગવાઈ કરે છે જ્યાં લાદવામાં આવેલી સજામાં દંડ એક ભાગ ન હોય.

(iii) પેટા–કલમ (૪) રજૂ કરવામાં આવી હતી જેમાં જણાવાયું છે કે વળતર આપવાનો આદેશ એપેલેટ કોર્ટ અથવા હાઈકોર્ટ અથવા સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા તેની રિવિઝનની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી વખતે આપી શકાય છે.

૪૬. ૨૦૦૮ માં લાવવામાં આવેલા ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડના સુધારાઓમાં ફોજદારી ટ્રાયલમાં, ખાસ કરીને જાતીય ગુનાઓને લગતી ટ્રાયલ્સમાં પીડિતોના અધિકારો પર ભારે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું. જોકે ૨૦૦૮ ના સુધારાઓમાં કલમ ૩૫૭ ને યથાવત રાખવામાં આવી હતી, પરંતુ તેઓએ કલમ ૩૫૭એ રજૂ કરી જે હેઠળ કોર્ટને એવા કિસ્સાઓમાં રાજ્યને પીડિતને વળતર ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવાની સત્તા છે જ્યાં "કલમ ૩૫૭ હેઠળ આપવામાં આવેલ વળતર આવા પુનર્વસન માટે પૂરતું નથી, અથવા જ્યાં કેસનો અંત નિર્દોષ છુટકારા અથવા ડિસ્ચાર્જમાં આવે છે અને

પીડિતનું પુનર્વસન કરવાનું હોય." આ જોગવાઈ હેઠળ, આરોપી પર ટ્રાયલ ન ચલાવવામાં આવે તો પણ જો પીડિતને પુનર્વસનની જરૂર હોય, તો પીડિત રાજ્ય અથવા જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળને તેને/તેણીને વળતર આપવા વિનંતી કરી શકે છે. લો કમિશન ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા અનુક્રમે ૧૯૯૪ અને ૧૯૯૬ માં તેના ૧૫૨મા અને ૧૫૪મા રિપોર્ટમાં કરવામાં આવેલી ભલામણોના કારણે આ જોગવાઈ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૪૭. ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ પરના ૧૫૪મા લો કમિશનના રિપોર્ટમાં 'વિક્ટિમોલોજી' માટે એક આખો પ્રકરણ ફાળવવામાં આવ્યો હતો જેમાં ફોજદારી ટ્રાયલ્સમાં પીડિતના અધિકારો પર વધતા ભાર અંગે વ્યાપકપણે નીચે મુજબ ચર્ચા કરવામાં આવી હતી:

"૧. ક્રિમિનોલોજિસ્ટ, પીનોલોજિસ્ટ અને ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમના સુધારકોનું ધ્યાન વધુને વધુ વિક્ટિમોલોજી, ભોગ બનવાના નિયંત્રણ અને ગુનાના પીડિંતોના રક્ષણ તરફ દોરવામા આવ્યું છે. ગુનાઓ ઘણીવાર લોકો માટે નોંધપાત્ર હાનિ લાવે છે અને સામાજિક વ્યવસ્થા માટે માત્ર પ્રતીકાત્મક હાનિ નથી હોતા. પરિણામે ગુનાના પીડિતોની જરૂરિયાતો અને અધિકારોને ગુના સામેના કુલ પ્રતિભાવમાં પ્રાથમિક ધ્યાન મળવું જોઈએ. પીડિતોના રક્ષણની એક

માન્ય પદ્ધતિ ગુનાના પીડિતોને વળતર આપવાની છે. પીડિતો અને તેમના પરિવારની જરૂરિયાતો વ્યાપક અને વૈવિધ્યસભર હોય છે.

૯.૧ વિક્ટિમોલોજીના સિદ્ધાંતોનો પાયો ભારતીય બંધારણીય ન્યાયશાસ્ત્રમાં છે. મૂળભૂત અધિકારો (ભાગ III) અને રાજ્ય નીતિના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો (ભાગ IV) પરની જોગવાઈઓ નવી સામાજિક વ્યવસ્થા માટે મજબૂત આધાર બનાવે છે જેમાં દેશના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં સામાજિક અને આર્થિક ન્યાય ખીલશે (કલમ ૩૮). કલમ ૪૧ અન્ય બાબતોની સાથે ફરજ પાડે છે કે રાજ્ય "અપંગતાના કિસ્સામાં અને બિનજરૂરી ઈચ્છાઓના અન્ય કિસ્સામાં જાહેર સહાયતાનો અધિકાર સુરક્ષિત કરવા માટે' અસરકારક જોગવાઈઓ કરશે. તેવી જ રીતે કલમ ૫૧એ દરેક ભારતીય નાગરિકની મૂળભૂત ફરજ બનાવે છે, અન્ય બાબતોની સાથે 'જીવંત પ્રાણીઓ પ્રત્યે કરુણા રાખવી' અને 'માનવતાવાદ વિકસાવવો'. જો આ જોગવાઈઓનું ભારપૂર્વક અર્થઘટન કરવામાં આવે અને કલ્પનાશીલ રીતે વિસ્તૃત કરવામાં આવે તો આ જોગવાઈઓ વિક્ટિમોલોજી માટે બંધારણીય પાયો બની શકે છે.

૯.૨ જોકે, ભારતમાં ફોજદારી કાયદો પીડિતો અને તેમના આશ્રિતોને માત્ર મર્યાદિત હદ સુધી જ વળતર પૂરૂં પાડે છે. ક્રિમિનલ પ્રોસિજર

કોડની કલમ ૩૫૭ આ ખ્યાલને અમુક હદ સુધી સમાવિષ્ટ કરે છે અને ક્રિમિનલ કોર્ટોને પીડિતોને વળતર આપવાની સત્તા આપે છે.

૧૧. ભારતમાં તમામ કેસોને આવરી લેવા માટે ક્રાઈમ વિક્ટિમ્સને વળતર આપવાના સિદ્ધાંતોની સમીક્ષા અને વિસ્તરણ કરવાની જરૂર છે. વળતર માત્ર દંડ, પેનલ્ટી અને વસૂલ કરવામાં આવેલી જપ્તી પૂરતું મર્યાદિત ન હોવું જોઈએ. રાજ્યએ પોતાના ભંડોળમાંથી પીડિતોને સહાય પૂરી પાડવાના સિદ્ધાંતને સ્વીકારવો જોઈએ....."

૪૮. પ્રશ્ન એ છે કે શું કલમ ૩૫૭ અને ૩૫૭–એ હેઠળ કોર્ટોમાં નિહિત સત્તાની વિશાળતા હોવા છતાં, કોર્ટ માત્ર જોગવાઈઓને અવગણી શકે છે અથવા ગુનાના પીડિતોના લાભ માટે પ્રાથમિક રીતે ઉપયોગમાં લેવાના હેતુવાળી સત્તાના ઉપયોગની ઉપેક્ષા કરી શકે છે જે ગુનાઓ અવારનવાર આચરવામાં આવે છે પરંતુ કોર્ટો દ્વારા ઓછી વાર સજા કરવામાં આવે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, શું પીડિતને વળતર આપવાના પ્રશ્ન પર ધ્યાન આપવાની અને તેમને રાહત આપતી વખતે કે નકારતી વખતે કારણો નોંધવાની કોર્ટોની કોઈ ફરજ છે?

૬૬. સારાંશ: જ્યારે કોઈ ચોક્કસ કેસમાં વળતર આપવું કે નકારવું તે કોર્ટના વિવેકાધિકારમાં હોઈ શકે છે, ત્યારે દરેક ફોજદારી કેસમાં કોર્ટ માટે આ પ્રશ્ન પર પોતાનું મન લગાવવાની ફરજિયાત ફરજ રહેલી છે.

પ્રશ્ન પર મન લગાવ્યું હોવાની બાબત વળતર આપવા/નકારવાના કારણો નોંધવાથી સૌથી વધુ સારી રીતે છતી થાય છે. તે સ્વયંસ્પષ્ટ છે કે મન લગાવવાનો સમાવેશ કરતી કોઈપણ કવાયત માટે, કોર્ટ પાસે જરૂરી સામગ્રી હોવી જોઈએ જેનું તે મૂલ્યાંકન કરીને ન્યાયી અને વાજબી નિષ્કર્ષ પર પહોંચે. તે પણ નિર્વિવાદ છે કે વળતર આપવાના પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ તાર્કિક રીતે કોર્ટ આરોપીની દોષિત ઠરાવવાની નોંધ કરે તે પછી જ ઊભો થાય છે. આરોપીની ચૂકવણી કરવાની ક્ષમતા જે ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૩૫૭ હેઠળના કોઈપણ આદેશનું મહત્વનું પાસું છે તેમાં ચોક્કસ તપાસ સામેલ હશે ભલેને તે સંક્ષિપ્ત હોય સિવાય કે ટ્રાયલ દરમિયાન ઉભરી આવતી હકીકતો એટલી સ્પષ્ટ હોય કે કોર્ટ તે કરવાનું બિનજરૂરી માને. આવી તપાસ કોર્ટને સજા અને વળતર બંનેના પ્રશ્ન પર, કે જે તે પોતાના ડહાપણમાં પીડિત અથવા તેના/તેણીના પરિવારને આપવાનું નક્કી કરે, પોતાનો મત બાંધવા સક્ષમ બનાવવા માટે સજા પરના આદેશની પૂર્વે થઈ શકે છે.

૬૭. તો પછી હાથ પર રહેલા કેસની વાત કરીએ તો, અમને એ કહેતા ખેદ થાય છે કે ટ્રાયલ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટ ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડની કલમ ૩૫૭ ની જોગવાઈઓથી અજાણ રહ્યા હોય તેવું લાગે છે. અપીલ હેઠળના ચુકાદાઓ નીચેની કોર્ટોની વૈધાનિક જોગવાઈઓ

અને કોર્ટો પર લાદવામાં આવેલી ફરજ અંગેની અજ્ઞાનતાને છતી કરે છે. આટલા લાંબા સમય પછી રિમાન્ડ પણ સારો વિકલ્પ જણાતો નથી. આ કોઈ આનંદદાયક પરિસ્થિતિ ન હોઈ શકે પરંતુ કેસની હકીકતો અને સંજોગો અને ગુનો આચરવામાં આવ્યો ત્યારથી લઈને અત્યાર સુધી પસાર થયેલા સમયગાળાને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે આ પ્રકરણ એ આશા સાથે સમાપ્ત કરીએ છીએ કે કોર્ટો ભવિષ્યમાં સાવચેત રહેશે."

૯. રોહતાશ ઉર્ફે પપ્પુ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા (ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૨૫૦ ઓફ ૧૯૯૯ જે તારીખ ૦૧/૦૪/૨૦૦૮ ના રોજ નક્કી કરવામાં આવી), માં પંજાબ અને હરિયાણા હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચે અવલોકન કર્યું:

"૧૮. કદાચ, શ્રેષ્ઠ પ્રયાસો કરવા છતાં, રાજ્ય ગુનેગારને પકડવામાં અને સજા આપવામાં નિષ્ફળ જાય પરંતુ તે રાજ્યને એવા પગલાં લેતા અટકાવતું નથી જે ગુનાના પીડિતોને આશ્વાસન આપે અને તેમનું રક્ષણ કરે. શું પીડિતોને મળતો ન્યાય માત્ર ગુનેગારની સજા પર નિર્ભર હોવો જોઈએ? શું સિસ્ટમમાં રહેલી ખામીઓ કે જેના પરિણામે મોટા પાયે ગુનેગારો છૂટી જાય છે તે દૂર ન થાય ત્યાં સુધી પીડિતોએ ન્યાય મેળવવા માટે રાહ જોવી પડે? આ એક લાંબી અને કદી ન પૂરી થાય તેવી પ્રતીક્ષા હોઈ શકે છે. ગુનાના પીડિતોની પોકારને

સંબોધવાની જરૂરિયાત, જેમના માટે બંધારણની પ્રસ્તાવનામાં 'ન્યાય' ની ખાતરી આપવામાં આવી છે, તે સર્વોપરી છે. જ્યારે પુરાવા એકત્રિત કરવાના અભાવે અથવા એવું વાતાવરણ ઊભું કરવાના અભાવે જેમાં સાક્ષીઓ નિર્ભયપણે કોર્ટ સમક્ષ સત્ય રજૂ કરી શકે, સિસ્ટમ પોતે જ ગુનેગારને સજા આપવામાં લાચાર હોય ત્યારે પીડિતના આંસુ કેવી રીતે લૂછી શકાય? ગુનેગારને સજા મળે કે ન મળે તેને ધ્યાનમાં લીધા વિના પીડિતને ન્યાય સુનિશ્ચિત કરવો જ પડે.

૧૯. પીડિતોને ગુનાના પરિણામે ભોગવવી પડેલી હાનિનો ઉપાય કરવા માટે, ન્યાય મેળવવાનો અધિકાર છે. આ અધિકાર કાયદાના શાસન દ્વારા સંચાલિત સમાજમાં રાજ્ય દ્વારા ધારણ કરવામાં આવેલી પ્રતિશોધની જવાબદારીના અધિકારથી અલગ અને સ્વતંત્ર છે. પરંતુ જો રાજ્ય આ જવાબદારી નિભાવવામાં નિષ્ફળ જાય, તો રાજ્યએ હજુ પણ એક એવી વ્યવસ્થા પૂરી પાડવી જોઈએ જે ખાતરી કરે કે પીડિતનો તેની ઈજા માટે વળતર મેળવવાનો અધિકાર અવગણવામાં આવતો નથી અથવા પરાજિત થતો નથી.

૨૦. કલમ ૩૯–એ હેઠળ ન્યાય મેળવવાનો અધિકાર અને ન્યાયી ટ્રાયલનો સિદ્ધાંત ગુનાના પીડિતને કાનૂની સહાય મેળવવાનો અધિકાર આપે છે. તે સાક્ષીઓના રક્ષણ, શોકગ્રસ્ત પરિવારના પીડિતોને કાઉન્સેલિંગ અને તબીબી સહાય અને યોગ્ય કિસ્સાઓમાં

નાણાકીય વળતર સહિત પુનર્વસનના પગલાં ફરજિયાત બનાવે છે. આ એક વિરોધાભાસ છે કે માર્ગ અકસ્માતનો ભોગ બનનારને નો ફોલ્ટ થિયરી હેઠળ વળતર મળે છે, પરંતુ ગુનાના પીડિતને કોઈ વળતર મળતું નથી, સિવાય કે કેટલાક એવા કિસ્સાઓમાં જ્યાં આરોપી દોષિત ઠરે, જે મોટાભાગના કેસોમાં થતું નથી.

૨૧. જોકે સી.આર.પી.સી. ની કલમ ૩૫૭ હેઠળ પીડિતોને વળતર માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, પરંતુ તેની અનેક આંતરિક મર્યાદાઓ છે. ઉક્ત જોગવાઈ માત્ર દોષિત ઠરવા પર જ લાગુ કરી શકાય છે, તે પણ ન્યાયાધીશના વિવેકાધિકાર પર અને આરોપીની આર્થિક ચૂકવણી કરવાની ક્ષમતાને આધીન. ફોજદારી કેસના નિકાલમાં લાગતો લાંબો સમય પીડિતોને ન્યાય અપાવવામાં બીજી મોટી અડચણ છે જેમને તાત્કાલિક રાહતની જરૂર હોય છે, અને સજાની રાહ જોઈ શકતા નથી, જેમાં દાયકાઓ લાગી શકે છે. ઉક્ત જોગવાઈ હેઠળ વળતર આપવાનું આરોપીની વળતર ચૂકવવાની આર્થિક ક્ષમતા પર નિર્ભર છે, જે માટે, પુરાવા ભાગ્યે જ એકત્રિત કરવામાં આવે છે. વધુમાં, પીડિતો ઘણીવાર કાનૂની સહાયના અભાવે અથવા અન્ય કારણોસર કોર્ટ સમક્ષ રજૂઆત કરવામાં અસમર્થ હોય છે. આ કદાચ એ જ કારણ છે કે દોષિત ઠરવા પર પણ કોર્ટો દ્વારા ભાગ્યે જ આ જોગવાઈનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તપાસની

સક્ષમતા, સાક્ષીઓની ઉદાસીનતા અથવા નિર્દોષને સજા ન થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે જરૂરી કડક પુરાવાના ધોરણો સહિત અન્ય કારણોસર સજાનો દર ઘણો ઓછો હોવાથી, ઉક્ત જોગવાઈ પીડિતોની જરૂરિયાતને સંબોધવા માટે ભાગ્યે જ પૂરતી છે.

હરિ ક્રિશન અને સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા વિરુદ્ધ સુખબીર સિંહ એઆઈઆર ૧૯૯૮ સુપ્રીમ કોર્ટ ૨૧૨૭ માં, વળતરની જોગવાઈઓનો સંદર્ભ આપતા, માનનીય સુપ્રીમ કોર્ટે અવલોકન કર્યું:-

"૧૦. આ સત્તાનો હેતુ પીડિતને એવું આશ્વાસન આપવાનો હતો કે તેને ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમમાં ભૂલી જવામાં આવ્યા નથી. તે ગુના સામે યોગ્ય પ્રતિભાવ આપવા તેમજ પીડિતને ગુનેગાર સાથે સમાધાન કરાવવાનું એક માધ્યમ છે. તે, અમુક અંશે, ગુનાઓ પ્રત્યેનો એક રચનાત્મક અભિગમ છે. તે ખરેખર આપણી ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમમાં એક ડગલું આગળ વધવા સમાન છે. તેથી, અમે તમામ કોર્ટોને વધુ સારી રીતે ન્યાયના અંત સુધી પહોંચવા માટે આ સત્તાનો ઉદારતાથી ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરીએ છીએ."

૨૨. ગુનાના પીડિતોને ન્યાય સુલભ કરાવવાની જરૂરિયાત અને આરોપીની આર્થિક સ્થિતિ વિશે પુરાવા એકત્રિત કરવા અંગે તપાસ એજન્સી તેમજ ટ્રાયલ જજોને શિક્ષિત કરવા હિતાવહ છે. પીડિતોને

તબીબી અને નાણાકીય સહાય મારફતે પુનર્વસનના પગલાં માટે વ્યવસ્થા ઊભી કરવી પણ હિતાવહ છે. આરોપી દ્વારા પહોંચાડવામાં આવેલી ઈજા સામે સિવિલ લો ઓફ ટોર્ટ્સમાં રહેલો ઉપાય ખૂબ જ અપૂરતો અને ભ્રામક છે.

૨૩. આ અસંતોષકારક પરિસ્થિતિ વૈશ્વિક વિકાસ અને ભારતીય નિષ્ણાતોના સૂચનોથી પણ વિપરીત છે. આ સંબંધમાં કેટલાક નોંધપાત્ર વિકાસની નીચે મુજબ નોંધ લઈ શકાય:-

૧) યુએન ડેક્લેરેશન ઓફ બેઝિક પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ જસ્ટિસ ફોર વિક્ટિમ્સ ઓફ ક્રાઇમ એન્ડ એબ્યુઝ ઓફ પાવર, ૧૯૮૫, નીચેના ક્ષેત્રો પર પ્રકાશ પાડે છે:-

(i) ન્યાય અને યોગ્ય વ્યવહાર સુધી પહોંચ;

(ii) પુનઃસ્થાપન;

(iii) વળતર;

(iv) સહાય.

૨) કાઉન્સિલ ઓફ યુરોપ રેકમેન્ડેશન ઓન ધી પોઝિશન ઓફ ધી વિક્ટિમ ઇન ધી ફ્રેમવર્ક ઓફ ક્રિમિનલ લો એન્ડ પ્રોસિજર, ૧૯૮૫.

૩) ૧૯૯૬ માં યુરોપિયન ફોરમ ફોર વિક્ટિમ્સ સર્વિસીસ દ્વારા જારી કરવામાં આવેલ ફોજદારી ન્યાયની પ્રક્રિયામાં પીડિતોના અધિકારોનું નિવેદન.

૪) યુરોપિયન યુનિયન ફ્રેમવર્ક ડિસિઝન ઓન ધી સ્ટેન્ડિંગ ઓફ વિક્ટિમ્સ ઈન ક્રિમિનલ પ્રોસિડિંગ્સ.

૫) ૧૪/૦૬/૨૦૦૬ ના રોજ અપનાવવામાં આવેલ ક્રાઈમ વિક્ટિમ્સને સહાય પર કાઉન્સિલ ઓફ યુરોપની ભલામણો.

૬) લો કમિશન ઓફ ઈન્ડિયાનો અનુક્રમે ૧૯૯૪ અને ૧૯૯૬ નો ૧૫૨મો અને ૧૫૪મો રિપોર્ટ, જે અન્ય બાબતોની સાથે સાથે ગુનાના પીડિતોને વળતર સૂચવીને, ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડમાં કલમ ૩૫૭–એ દાખલ કરવાની ભલામણ કરે છે.

૭) મલીમઠ સમિતિની ભલામણો, ૨૦૦૩.

૨૪. વિયેના સ્થિત યુનાઈટેડ નેશન્સ ઑફિસ, સેન્ટર ફોર ઈન્ટરનેશનલ ક્રાઈમ પ્રિવેન્શનના સહયોગથી શ્રેણીબદ્ધ બેઠકોમાં ૪૦ થી વધુ દેશોના નિષ્ણાતો દ્વારા આ વિષય પર ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને "હેન્ડબુક ઓન જસ્ટિસ ફોર વિક્ટિમ્સ" શીર્ષક હેઠળના સંકલનમાં એક દસ્તાવેજ વિકસાવવામાં આવ્યો છે જે ભોગ બનવાની અસરો, પીડિત સહાય કાર્યક્રમો અને પીડિતો પ્રત્યે અગ્રહરોળના વ્યાવસાયિકો અને અન્ય લોકોની ભૂમિકા અને જવાબદારીના વિવિધ પાસાઓ સાથે કામ પાર પાડે છે. સાઉથ આફ્રિકન લો કમિશને તેના "ઇશ્યુ પેપર ૭" (૧૯૯૭) માં "સેન્ટેન્સિંગ રિસ્ટોરેટિવ જસ્ટિસ: કોમ્પેન્સેશન ફોર વિક્ટિમ્સ ઓફ ક્રાઇમ એન્ડ વિક્ટિમ

એમ્પાવરમેન્ટ" શીર્ષક હેઠળ આ મુદ્દાના વિવિધ સંબંધિત પાસાઓ પર વિચાર–વિમર્શ કર્યો છે.

૨૭. મલીમઠ કમિટી રિપોર્ટ (માર્ચ ૨૦૦૩) માં, એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:–

"૬.૭.૧ ઐતિહાસિક રીતે કહીએ તો, એવું લાગે છે કે ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમ સમાજના ઉચ્ચ વર્ગની સત્તા, વિશેષાધિકાર અને મૂલ્યોના રક્ષણ માટે અસ્તિત્વ ધરાવે છે. જે રીતે ગુનાઓને વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવે છે અને સિસ્ટમનું સંચાલન કરવામાં આવે છે તે દર્શાવે છે કે આધુનિક સમયમાં પણ ઉપરોક્ત ધારણામાં થોડી સત્યતા છે. જોકે, વર્ષોથી ફોજદારી ન્યાયના મુખ્ય કાર્યને તમામ નાગરિકોને તેમની વ્યક્તિ કે મિલકતને થતા નુકસાનથી બચાવવા તરીકે રજૂ કરવામાં આવે છે, એવી ધારણા સાથે કે કાયદાના શાસન હેઠળ રાજ્યની આ પ્રાથમિક ફરજ છે. રાજ્ય વ્યક્તિઓને પોતાના હાથમાં કાયદો લેવાની સત્તા છીનવી લઈને અને યોગ્ય પ્રતિબંધો દ્વારા બદલો લેવાની ભાવનાને સંતોષવા માટે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરીને આ કરે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે કોઈ નાગરિક ગુનો આચરે છે અને તેનાથી તેના ધોરણો અને સત્તા પર સવાલ ઉઠાવે છે ત્યારે રાજ્ય (અને સમાજ) પોતે જ પીડિત બને છે. ટોર્ટને ગુનાઓમાં રૂપાંતરિત કરવાની આ પ્રક્રિયામાં, સિસ્ટમનું ધ્યાન

મૂળ પીડિત કે જેણે ઈજા સહન કરી હતી (રાજ્યની નિષ્ફળતાના પરિણામે) તેના પરથી ખસીને ગુનેગાર અને રાજ્ય તેની સાથે કેવી રીતે કામ પાર પાડે છે તેના પર કેન્દ્રિત થયું. ફોજદારી ન્યાય ગુનો, ગુનેગાર, તેની સાથે કઈ રીતે કામ પાર પાડવામાં આવે છે, તેની દોષ સાબિત કરવાની પ્રક્રિયા અને તેને અપાતી અંતિમ સજા જેવી બધી જ બાબતોને આવરી લેવા લાગ્યો. નાગરિક કાયદાએ પીડિતને થયેલા નાણાકીય અને અન્ય નુકસાનનું ધ્યાન રાખવાનું હતું. પીડિતોને હાંસિયામાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા અને આરોપી સામે કેસ ચલાવવા અને સજા કરવા માટે રાજ્ય પીડિત તરીકે ઊભું રહ્યું.

૬.૭.૨ સહન કરેલી હાનિ માટે ન્યાય મેળવવાના પીડિતના અધિકારનું શું થાય છે? સારું, જો રાજ્ય ગુનેગારને મૃત્યુદંડ, જેલની સજા કે દંડની સજા અપાવવામાં સફળ થાય તો તે સંતુષ્ટ થઈ શકે છે. જો રાજ્ય આવું કરવામાં સફળ ન થાય તો તેને ન્યાય કેવી રીતે મળે? શું તે રાજ્યને ઈજા માટે વળતર આપવાનું કહી શકે છે? સૈદ્ધાંતિક રીતે, આવી પરિસ્થિતિમાં તે જ તાર્કિક પરિણામ હોવું જોઈએ; પરંતુ કાયદો બનાવનાર રાજ્ય પોતે જ જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ જાય છે.

૬.૮.૧ ગુનાના પીડિતોને વળતર આપવાનો સિદ્ધાંત કાયદા દ્વારા લાંબા સમયથી માન્ય છે, જોકે તેને સજા કે નોંધપાત્ર ઉપાયના ભાગરૂપે નહીં પણ માત્ર પ્રતીકાત્મક રાહત તરીકે વધુ માન્યતા

આપવામાં આવી છે. જ્યારે દંડની સજા એકમાત્ર સજા તરીકે અથવા વધારાની સજા તરીકે લાદવામાં આવે છે, ત્યારે કોર્ટના વિવેકાધિકાર (કલમ ૩૫૭ સી.આર.પી.સી.) મુજબ તેનો પૂરો કે અમુક હિસ્સો નુકસાન કે ઈજા સહન કરનાર વ્યક્તિને ચૂકવવાનો આદેશ આપી શકાય છે. જો ગુનેગાર તેના પર જે ગુનાનો આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે તેના માટે દોષિત ઠર્યો હોય તો જ વળતર આપી શકાય છે.

૬.૮.૭ ક્રિમિનલ જસ્ટિસ પ્રશાસન હેઠળ પીડિતોની દુર્દશા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દાખવીને અને માનવ અધિકારોના બચાવમાં ભારતીય બંધારણ હેઠળ સંપૂર્ણ ન્યાય કરવાની જવાબદારીનો લાભ લઈને, ભારતની સુપ્રીમ કોર્ટ અને હાઈકોર્ટોએ તાજેતરમાં માત્ર નાણાંના રૂપમાં જ નહીં પરંતુ અન્ય યોગ્ય રાહતો અને ઉપાયોના રૂપમાં પણ વળતરના ઉપાયો આપવાની પ્રથા વિકસાવી છે. ભાગલપુરમાં અંધ કરાયેલા પીડિતો માટે તબીબી ન્યાય, કોમી હિંસાના પીડિતો માટે પુનર્વસન ન્યાય અને યુનિયન કાર્બાઇડના પીડિતો માટે વળતર ન્યાય એ એપેક્સ કોર્ટ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા રાહતો અને ઉપાયોના આ ઉદાર પેકેજના ઉદાહરણો છે. નીલાબતી બેહેરા વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ઓરિસ્સા (૧૯૯૩ ૨ એસસીસી ૭૪૬) અને ચેરમેન, રેલવે બોર્ડ વિરુદ્ધ ચંદ્રિમા દાસના તાજેતરના ચુકાદાઓ ગુનાના પીડિતોને ન્યાય આપવા માટે બંધારણીય અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાના આ નવા

વલણના ઉદાહરણરૂપ છે. પીડિતના અધિકારોનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળતા બદલ રાજ્યની એજન્સીઓ સામે નોંધપાત્ર નાણાકીય વળતર આપવામાં આવ્યા છે.

૬.૮.૮ આ ચુકાદાઓએ હિંસક ગુનાના પીડિતોને વળતર આપવાની જરૂરિયાતનો સ્પષ્ટ સ્વીકાર કર્યો છે, પછી ભલે ગુનેગારો પકડાયા હોય કે સજા થઈ હોય. આ માટે જે સિદ્ધાંત અપનાવવામાં આવ્યો છે તે મૂળભૂત અધિકારોનું રક્ષણ કરવાની અને ગુનાના પીડિતોને ન્યાયી અને ઝડપી ન્યાય આપવાની રાજ્યની જવાબદારી છે. હવે સમય આવી ગયો છે કે ક્રિમિનલ જસ્ટિસ સિસ્ટમ ભારતીય બંધારણના આ સિદ્ધાંતોની નોંધ લે અને તે વિષય પર યોગ્ય કાયદો ઘડે.""

૧૦. ઈન રે: સ્ટેટ ઓફ આસામ અને ૨ અન્ય (પીઆઈએલ (સુઓ મોટો) નં. ૨૬/૨૦૧૩) તારીખ ૨૪/૦૪/૨૦૧૩ ના ચુકાદા દ્વારા, ગુવાહાટી હાઈકોર્ટની ડિવિઝન બેન્ચે અવલોકન કર્યું:

"અમે પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલને એ મુદ્દા પર સાંભળ્યા છે કે યોજના હેઠળ કોઈ પ્રતિબંધ ન હોવા છતાં, તપાસ અથવા ટ્રાયલના તબક્કાને ધ્યાનમાં લીધા વિના, પીડિતની અરજી પર અથવા કોર્ટ દ્વારા સુઓ મોટો, સૌથી વહેલી તકે પીડિતને વચગાળાનું વળતર ચૂકવવું જોઈએ કે નહીં.

સાવિત્રી વિરુદ્ધ ગોવિંદ સિંહ રાવત, (૧૯૮૫) ૪ એસસીસી ૩૩૭ માં, કલમ ૧૨૫ સી.આર.પી.સી. હેઠળ વચગાળાના ભરણપોષણના પ્રશ્ન પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

"૩. એ સાચું છે કે કોડમાં એવી કોઈ સ્પષ્ટ જોગવાઈ નથી જે મેજિસ્ટ્રેટને ભરણપોષણ માટેની અરજીના નિકાલ સુધી ભરણપોષણની ચૂકવણીનો નિર્દેશ આપતો વચગાળાનો આદેશ પસાર કરવાની સત્તા આપે. કોડ આવો આદેશ કરવા પર સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ પણ ફરમાવતો નથી. પ્રશ્ન એ છે કે શું કલમ ૧૨૫ હેઠળની કાર્યવાહીની પ્રકૃતિ અને કોડના પ્રકરણ IX માં જોવા મળતી અન્ય સંબંધિત જોગવાઈઓ કે જેનું શીર્ષક "પત્નીઓ, બાળકો અને માતાપિતાના ભરણપોષણ માટેનો આદેશ" છે, તેને ધ્યાનમાં રાખીને આવી સત્તા મેજિસ્ટ્રેટમાં નિહિત હોવાનું માની શકાય. કોડની કલમ ૧૨૫ પ્રથમ વર્ગના મેજિસ્ટ્રેટને એવી વ્યક્તિને નિર્દેશ આપવાની સત્તા આપે છે જેની પાસે પૂરતા સાધનો છે પરંતુ તે (i) પોતાની જાળવણી કરવામાં અસમર્થ હોય તેવી પોતાની પત્નીનું, અથવા (ii) પોતાના કાયદેસર અથવા ગેરકાયદેસર સગીર બાળકનું, તે પરણિત હોય કે ન હોય, જે પોતાની જાળવણી કરવામાં અસમર્થ હોય, અથવા (iii) પોતાના કાયદેસર અથવા ગેરકાયદેસર બાળકનું (પરણિત પુત્રી ન

હોય) જેણે પુખ્તાવસ્થા પ્રાપ્ત કરી લીધી છે, જ્યાં આવું બાળક, કોઈ શારીરિક અથવા માનસિક અસાધારણતા અથવા ઈજાના કારણે પોતાની જાળવણી કરવામાં અસમર્થ હોય અથવા (iv) પોતાના પિતા અથવા માતાનું જે પોતાની જાળવણી કરવામાં અસમર્થ હોય, તેમનું ભરણપોષણ કરવામાં ઉપેક્ષા કરે છે અથવા ઈનકાર કરે છે, આવા ઈનકાર કે ઉપેક્ષા સાબિત થવા પર, તેની પત્ની અથવા આવા બાળક, પિતા અથવા માતાના, જે પણ કિસ્સો હોય, તેમના ભરણપોષણ માટે માસિક ભથ્થું ચૂકવવા, એવા માસિક દરે જે કુલ પાંચસો રૂપિયાથી વધુ ન હોય, જે તે મેજિસ્ટ્રેટ યોગ્ય માને. આવું ભથ્થું આદેશની તારીખથી ચૂકવવાપાત્ર રહેશે, અથવા, જો આદેશ આપવામાં આવ્યો હોય તો ભરણપોષણ માટેની અરજીની તારીખથી ચૂકવવાપાત્ર રહેશે. કોડની કલમ ૧૨૬ કલમ ૧૨૫ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજીના નિકાલ માટેની પ્રક્રિયા નક્કી કરે છે. કોડની કલમ ૧૨૭ બદલાયેલા સંજોગો અથવા સક્ષમ સિવિલ કોર્ટના આદેશ અથવા હુકમનામાના પ્રકાશમાં ભરણપોષણના દરમાં ફેરફારની જોગવાઈ કરે છે. કોડની કલમ ૧૨૮ ભરણપોષણના આદેશના અમલીકરણ સાથે કામ પાર પાડે છે. ઉપરોક્ત જોગવાઈઓમાં સમાવિષ્ટ અન્ય વિગતોનો સંદર્ભ આપવો જરૂરી નથી.

૬. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને કોર્ટની એ ફરજ છે કે તે કોડના પ્રકરણ IX ની જોગવાઈઓનું એવી રીતે અર્થઘટન કરે કે તેમના પર આધારિત અર્થઘટન કાયદાના મુખ્ય હેતુને હરાવે નહીં. કોઈપણ સ્પષ્ટ પ્રતિબંધની ગેરહાજરીમાં, પ્રકરણ IX માં રહેલી જોગવાઈઓને એવું અર્થઘટન કરવું યોગ્ય છે કે તે મેજિસ્ટ્રેટને કલમ ૧૨૫ હેઠળ જેની સામે અરજી કરવામાં આવી હોય તેને અરજીના અંતિમ નિકાલ સુધી અરજદારને વચગાળાના ભરણપોષણ તરીકે કોઈ વાજબી રકમ ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપવાની ગર્ભિત સત્તા આપે છે. તે ખૂબ જ સામાન્ય છે કે કોડની કલમ ૧૨૫ હેઠળ કરવામાં આવેલી અરજીઓના અંતિમ નિકાલ માટે ઘણા મહિનાઓનો સમય પણ લાગી શકે છે. કલમ ૧૨૫ હેઠળની કાર્યવાહીના ફળ ભોગવવા માટે, અરજદાર અંતિમ આદેશની તારીખ સુધી જીવિત હોવો જોઈએ અને મોટાભાગના કેસોમાં અરજદાર આવું ત્યારે જ કરી શકે છે જ્યારે કોર્ટ દ્વારા વચગાળાના ભરણપોષણની ચૂકવણીનો આદેશ પસાર કરવામાં આવે. દરેક કોર્ટ માટે એવું માની લેવું જોઈએ કે તે તેના આદેશોને અસરકારક બનાવવા માટે જરૂરી એવી તમામ સત્તાઓ ધરાવે છે. આ સિદ્ધાંત મેક્સિમ "યુબી એલિક્વિડ કન્સેડિટર, કન્સેડિટર એટ ઈડ સાઈન ક્વો રેસ ઈપ્સા એસ્સે નોન પોટેસ્ટ" માં સમાવિષ્ટ છે (જ્યાં કંઈપણ માન્ય રાખવામાં આવે છે, ત્યાં એ બાબતો પણ માન્ય

રાખવામાં આવે છે જેના વિના તે વસ્તુનું અસ્તિત્વ ટકાવી શકાતું નથી). જ્યારે પણ કાયદા દ્વારા કોઈ વસ્તુ કરવાનું જરૂરી હોય અને જ્યાં સુધી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અધિકૃત ન હોય તેવું બીજું કંઈક કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે વસ્તુ કરવાનું અશક્ય જણાતું હોય, તો તે અન્ય કંઈક જરૂરિયાત મુજબ પૂરું પાડવામાં આવશે. આવું અર્થઘટન વર્તમાન કિસ્સામાં હંમેશા સ્વીકાર્ય ન પણ હોય, જોકે, વિચારણા હેઠળના કાયદાના ઉદ્દેશ્યને આગળ વધારશે. આનાથી વિપરીત મત અરજદાર માટે ગંભીર મુશ્કેલીમાં પરિણમી શકે છે, જેની પાસે અંતિમ આદેશ પસાર ન થાય ત્યાં સુધી પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટે કોઈ સાધન ન હોય શકે. એવી શંકા માટે કોઈ અવકાશ નથી કે આવી ગર્ભિત સત્તાની માન્યતા મોટી સંખ્યામાં કેસોમાં વચગાળાના આદેશો પસાર કરવા તરફ દોરી જશે જ્યાં ભરણપોષણ ચૂકવવાની જવાબદારી ન હોય. તે સંપૂર્ણપણે શક્ય છે કે આવા સંજોગો કેટલાક કેસોમાં ઉભા થઈ શકે પરંતુ જેના પર આદેશ કરવામાં આવે છે તે વ્યક્તિને તેનાથી થતું નુકસાન ન્યૂનતમ છે કારણ કે બંને પક્ષોને સાંભળ્યા પછી તેને ઝડપથી સુધારી શકાય છે. મેજિસ્ટ્રેટ, જોકે, સંબંધિત અરજદાર દ્વારા અથવા તેના વતી એફિડેવિટ ફાઇલ કરવાનો આગ્રહ રાખી શકે છે જેમાં વચગાળાના ભરણપોષણના દાવાના સમર્થનમાં કારણો જણાવવામાં આવ્યા હોય જેથી તેઓ પોતાની જાતને સંતુષ્ટ કરી શકે કે આવો

આદેશ કરવા માટે પ્રાઈમા ફેસી (પ્રથમદર્શી) કેસ છે. આવો આદેશ યોગ્ય કેસમાં એકપક્ષીય રીતે પણ પસાર કરી શકાય છે, જે અરજીની નોટિસ બજાવવાની બાકી હોય ત્યારે કોઈપણ સુધારા અથવા તો રદ્દીકરણના આદેશને આધીન છે જે સામાવાળાને સાંભળ્યા પછી પસાર કરવામાં આવી શકે છે. જો સિવિલ કોર્ટ એફિડેવિટ પર આવા વચગાળાના આદેશો પસાર કરી શકે છે, તો મેજિસ્ટ્રેટ વચગાળાના ભરણપોષણની ચૂકવણી અંગેના નિર્દેશો જારી કરવાના હેતુ માટે તેમના પર શા માટે આધાર ન રાખી શકે તેવું કોઈ કારણ નથી. એફિડેવિટને અરજદારના કેસના પ્રાઈમા ફેસી (પ્રથમદર્શી) પુરાવા તરીકે ગણી શકાય છે. જો અરજી કે એફિડેવિટમાંના આક્ષેપો સાચા ન હોય, તો જેની સામે આવો આદેશ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યક્તિ માટે આદેશ ટકાઉ ન હોવાનું દર્શાવવાનો વિકલ્પ હંમેશા ખુલ્લો છે. કોડની કલમ ૧૨૫ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા વાપરવામાં આવતા અધિકારક્ષેત્રની પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં રાખતા, અમે માનીએ છીએ કે ઉક્ત જોગવાઈનું અર્થઘટન એવી રીતે થવું જોઈએ કે તે મેજિસ્ટ્રેટને, જેની સામે અરજી કરવામાં આવી છે તેવી વ્યક્તિને, અરજીના અંતિમ નિકાલ સુધી તેમાં ઉલ્લેખિત અન્ય શરતોને આધીન વચગાળાના ભરણપોષણ તરીકે કોઈ વાજબી રકમ ચૂકવવાનો નિર્દેશ આપતો આદેશ પસાર કરવાની સત્તા આપે છે. આ મત લેતી વખતે અમે તાજેતરમાં સંસદ દ્વારા પસાર

કરવામાં આવેલ ફેમિલી કોર્ટ એક્ટ, ૧૯૮૪ (૧૯૮૪ નો એક્ટ ૬૬) ની કલમ ૭(૨)(એ) ની જોગવાઈઓની પણ નોંધ લીધી છે જે કોડની કલમ ૧૨૫ હેઠળ મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા વાપરવામાં આવતા અધિકારક્ષેત્રને ઉક્ત અધિનિયમ હેઠળ રચાયેલી ફેમિલી કોર્ટમાં સ્થાનાંતરિત કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂકે છે."

ઉપરોક્ત મતનું, અન્ય બાબતોની સાથે, શૈલ કુમારી દેવી વિરુદ્ધ કૃષ્ણ ભગવાન પાઠક, (૨૦૦૮)૯ એસસીસી ૬૩૨ માં પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું છે.

અમારું માનવું છે કે ઉપરોક્ત અવલોકનો તે રજૂઆતને સમર્થન આપે છે કે સૌથી વહેલી તકે વચગાળાનું વળતર ચૂકવવું જોઈએ જેથી પીડિતની તાત્કાલિક જરૂરિયાત પૂરી કરી શકાય. વચગાળાના વળતરની રકમ નક્કી કરવા માટે, કોર્ટ ગુનાની પ્રકૃતિ, સહન કરેલ નુકસાન અને પીડિતની જરૂરિયાત સહિતના વ્યક્તિગત કેસોની હકીકતો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે. કોર્ટ દ્વારા વચગાળાનો આદેશ પસાર કરવા પર, જિલ્લા/રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળ પાસે ઉપલબ્ધ ભંડોળ કોર્ટ દ્વારા નિર્દેશિત કર્યા મુજબ પીડિતોને ચૂકવવામાં આવી શકે છે, જેને પાછળથી યોગ્ય કાર્યવાહીમાં એડજસ્ટ કરી શકાય છે. જો અગાઉથી ફાળવવામાં આવેલ ભંડોળ સમાપ્ત થઈ

ગયું હોય, તો રાજ્ય કાનૂની સેવા સત્તામંડળના નિકાલ હેઠળ વધુ ભંડોળ મૂકી શકે છે."

૧૫. અમને જાણવા મળ્યું છે કે ૨૯ માંથી ૨૫ રાજ્ય સરકારોએ વિક્ટિમ કોમ્પેન્સેશન સ્કીમ્સ (પીડિત વળતર યોજનાઓ) જાહેર કરી છે. આ યોજનાઓ વળતરની મહત્તમ મર્યાદા નક્કી કરે છે અને મહત્તમ મર્યાદાને આધીન, રકમ નક્કી કરવાનો વિવેકાધિકાર રાજ્ય/જિલ્લા કાનૂની સત્તાધિકારીઓ પર છોડી દેવામાં આવ્યો છે. અમારા ધ્યાનમાં એવું લાવવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૩૫૭એ અમલમાં આવ્યાને લગભગ પાંચ વર્ષનો સમયગાળો વીતી ગયો હોવા છતાં, વળતર આપવું એ કોઈ નિયમ બની શક્યો નથી અને વચગાળાનું વળતર, જે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ છે, તે કોર્ટો દ્વારા આપવામાં આવતું નથી. એ બાબત પણ નિર્દેશિત કરવામાં આવી છે કે કેટલાક રાજ્યો દ્વારા નક્કી કરવામાં આવેલી વળતરની ઉપલી મર્યાદા મનસ્વી રીતે ઓછી છે અને તે કાયદાના ઉદ્દેશ્યને અનુરૂપ નથી.

૧૬. અમારો એવો મત છે કે ફોજદારી ગુનાની નોંધ લેતી વખતે કોર્ટોની એ ફરજ છે કે તેઓ એ વાતની ખાતરી કરે કે ગુનો આચરવામાં આવ્યો હોવાનું દર્શાવતી કોઈ સ્પષ્ટ સામગ્રી છે કે નહીં, શું પીડિતની ઓળખ થઈ શકે તેમ છે અને શું ગુનાના પીડિતને તાત્કાલિક નાણાકીય રાહતની જરૂર છે. અરજી પર અથવા પોતાની રીતે સંતુષ્ટ

થયા પછી, કોર્ટે પછીથી નક્કી થનાર અંતિમ વળતરને આધીન, વચગાળાનું વળતર મંજૂર કરવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈએ. ફોજદારી કેસના દરેક તબક્કે જ્યાં વળતર આપવું જોઈએ અને આપવામાં આવ્યું નથી ત્યાં પીડિતની અરજીને ધ્યાનમાં લીધા વિના આવી ફરજ ચાલુ રહે છે. અંતિમ સુનાવણીના તબક્કે કોર્ટ માટે એ ફરજિયાત છે કે તે જોગવાઈ પર ધ્યાન આપે અને એવો કોઈ કેસ બને છે કે કેમ જેમાં વળતર આપવા માટે આધાર છે તે નોંધે અને જો એમ હોય તો, વળતર માટે કોણ હકદાર છે અને કેટલું. આવા વળતરનો પુરસ્કાર વચગાળાનો હોઈ શકે છે. ગુનાની ગંભીરતા અને પીડિતની જરૂરિયાત એ ધ્યાનમાં રાખવાના કેટલાક માર્ગદર્શક પરિબળો છે, આ સિવાયના અન્ય પરિબળો પણ વ્યક્તિગત કેસની હકીકતો અને સંજોગોમાં સુસંગત જણાઈ શકે છે.

૧૭. અમારો એવો પણ મત છે કે વળતર માટેના સ્કેલમાં ઉપરની તરફ સુધારો વિચારવાની જરૂર છે અને આવી વિચારણા બાકી હોય ત્યાં સુધી કેરળ રાજ્ય દ્વારા તેની યોજનામાં સૂચિત કરાયેલ સ્કેલ અપનાવવાની જરૂર છે, સિવાય કે અન્ય કોઈ રાજ્ય અથવા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ દ્વારા આપવામાં આવતો સ્કેલ વધારે હોય. આંધ્રપ્રદેશ, મધ્યપ્રદેશ, મેઘાલય અને તેલંગાણા રાજ્યોને આ

આદેશની નકલ મળ્યાની તારીખથી એક મહિનાની અંદર તેમની યોજનાઓ જાહેર કરવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૧૮. અમે એવો પણ નિર્દેશ આપીએ છીએ કે આ ચુકાદાની નકલ નેશનલ જ્યુડિશિયલ એકેડેમીને મોકલવામાં આવે જેથી દેશભરના તમામ ન્યાયિક અધિકારીઓને જોગવાઈને કાર્યરત અને અર્થપૂર્ણ બનાવવા માટે જરૂરી તાલીમ આપી શકાય.

૧૯. હાલના કેસમાં, આક્ષેપિત ચુકાદો દર્શાવે છે કે ડી ફેક્ટો (વાસ્તવિક) ફરિયાદી પી.ડબલ્યુ. – ૨ રમન આનંદે મૃતક દેવેન્દ્ર ચોપરા અને તેમના પુત્ર અભિષેક ચોપરાના પરિવારના સભ્યોને વળતર આપવા માટે ક્રિમિનલ રિવિઝન નં. ૧૪૭૭/૨૦૦૪ દાખલ કરી હતી. તેને હાઈકોર્ટ દ્વારા કોઈપણ કારણ વગર ફગાવી દેવામાં આવી છે. હકીકતમાં આવી અરજી વિના પણ, હાઈકોર્ટે વળતર આપવું જોઈતું હતું. એવું કોઈ કારણ નથી કે પીડિત પરિવારને રાજ્ય દ્વારા કલમ ૩૫૭–એ હેઠળ વળતર ન મળવું જોઈએ. આમ, અમારો એવો મત છે કે હરિયાણા રાજ્ય મૃતકના પરિવારને વળતર ચૂકવવા માટે જવાબદાર છે. અન્ય કોઈપણ કાર્યવાહીમાં પીડિત પરિવારના કોઈપણ અન્ય અધિકારો અથવા ઉપાયોને પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વિના, અમે બંને મૃત્યુ માટે ચૂકવવાપાત્ર વચગાળાનું વળતર દસ લાખ રૂપિયા નક્કી કરીએ છીએ."

૧૭. ઉપરોક્ત કેસમાં એપેક્સ કોર્ટ દ્વારા નિર્ધારિત માપદંડો અને સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખતા, અમે મૃતકના આશ્રિતો એટલે કે પિતા અને પુત્રની જોડીને વળતર આપવાનો આદેશ પસાર કરવા ઈચ્છીએ છીએ અને ઉપર મુજબના દરેક પીડિતને ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩ ની કલમ ૩૫૭(એ) હેઠળ સત્તાની રૂએ ગુજરાત રાજ્યના ગૃહ વિભાગ દ્વારા જારી કરાયેલ તારીખ ૦૨/૦૧/૨૦૧૬ ના જાહેરનામા અને આ સંબંધમાં તારીખ ૦૭/૦૭/૨૦૧૬ ના અન્ય સુધારેલા જાહેરનામા અનુસાર રૂ. ૩ લાખની રકમ એનાયત કરવામાં આવશે અને તે મુજબ, જિલ્લા કાનૂની સેવા સત્તામંડળ, જિલ્લો રાજકોટને આ કોર્ટના ચુકાદાની નકલ મળ્યાની તારીખથી છ અઠવાડિયાની અંદર ગુનાના પીડિતોને વળતર આપવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૧૮. આ ચુકાદાના ફકરા ૧૧ થી ૧૪ માં નોંધવામાં આવેલા કારણોસર, અમે સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ માં વિદ્વાન પ્રિસાઈડિંગ ઓફિસર, ફાસ્ટ ટ્રેક કોર્ટ, રાજકોટ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ નિર્દોષ છુટકારાનો તારીખ ૦૯/૦૩/૨૦૦૬ નો ચુકાદો અને આદેશ રદબાતલ કરીએ છીએ જેના દ્વારા સામાવાળાઓ/મૂળ આરોપીઓને ઈન્ડિયન પીનલ કોડની કલમ ૩૦૨, ૩૦૭, ૩૨૪, ૫૦૪, ૧૧૮ અને ૧૧૪ હેઠળના ગુનામાંથી નિર્દોષ છોડી દેવામાં આવ્યા છે.

૧૯. તે મુજબ, અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. તે જ સમયે વિદ્વાન સેશન્સ જજને સેશન્સ કેસ નં. ૯૬/૨૦૦૫ ની શક્ય તેટલી ઝડપથી અને કાયદા મુજબ રિ–ટ્રાયલ માટે આદેશ આપવામાં આવે છે.

૨૦. ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા આરોપીઓને નિર્દોષ છોડી દેવામાં આવ્યા હોવાથી, અમે જેલ સત્તાવાળા સમક્ષ શરણાગતિ સ્વીકારવા માટે તારીખ ૩૧/૦૭/૨૦૧૮ ના રોજ અથવા તે પહેલાંનો સમય આપીએ છીએ.

૨૧. આર એન્ડ પી (R & P) તાત્કાલિક ટ્રાયલ કોર્ટને પાછું મોકલવામાં આવે.

(અનન્ત એસ. દવે,જે)

(આર. પી. ઢોલરીયા,જે)

નાયર સ્મિતા વી.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

===

<u>અસ્વીકરણ</u>: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*